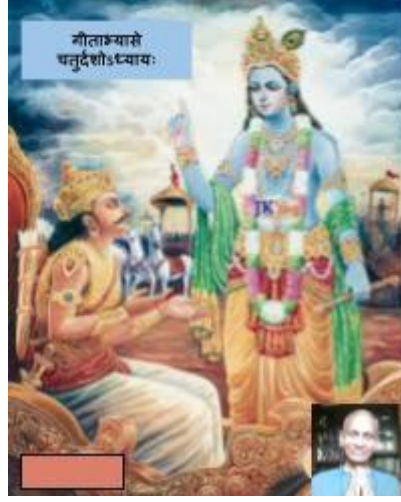

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
अथ गीताभ्यासे गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः

=====

This गीताभ्यासः study for learning Sanskrit and Gita together includes पदच्छेदाः, वाक्यांशशः विश्लेषणम्, अन्वयशः शब्दाभ्यासाः with समासविग्रहाः and व्याकरणम्, sometimes etymology निरुक्तम्, अन्वयार्थाः overall meaning, also छन्दोविश्लेषणम् of every श्लोकः and स्वाध्यायाः i.e. notes of self-study wherein deeper meaning, figures of speech if any, other relevant quotes including verses from other chapters are taken note of by way of "connecting the dots".

There are 27 श्लोकाः in this अध्यायः, one by अर्जुनः and all others by श्रीकृष्णभगवान् all have 32 letters each.

It is one continuous narration of 73 श्लोकाः by श्रीकृष्णभगवान् starting from श्लोकः #2 i.e. 19 in द्वादशाध्यायः, 34 in त्रयोदशाध्यायः and first 20 श्लोकाः in this अध्यायः, thereby covering the essence of भक्तियोगः in द्वादशाध्यायः, of क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगः in त्रयोदशाध्यायः and of गुणत्रयविभागयोगः in this चतुर्दशाध्यायः.

Of course, the end-notes of द्वादशाध्यायः and त्रयोदशाध्यायः and also the mentions of श्रीभगवानुवाच at the beginnings of both त्रयोदशाध्यायः and चतुर्दशाध्यायः are editorials.

॥ शुभमस्तु ॥

=====

YouTube video of this prefatory note is at <https://youtu.be/v18EmDQClpc>

गीताभ्यासे १४-१ परं भूयः प्रवक्ष्यामि + १४-२ इदं ज्ञानमुपाश्रित्य

=====

श्रीभगवानुवाच।

पदच्छेदैः -श्री-भगवान् उवाच।

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।

पदच्छेदैः -परम् भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानाम् ज्ञानम् उत्तमम् ।

यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ॥१४-१॥

पदच्छेदैः -यत् ज्ञात्वा मुनयः सर्वे पराम् सिद्धिम् इतः गताः ॥१४-१॥

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः

पदच्छेदैः -इदम् ज्ञानम् उपाश्रित्य मम साधर्म्यम् आगताः

सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च

पदच्छेदैः -सर्गे अपि न उपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥१४-२॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a		उत्तमम्	ज्ञानानाम्				
1b		यत् परम् ज्ञानम्				ज्ञात्वा	
1c	सर्वे मुनयः	पराम् सिद्धिम्			इतः	गताः	
1d					भूयः		प्रवक्ष्यामि

The phrase ज्ञानानाम् उत्तमम् in (1a) is adjectival of ज्ञानम् in (1b). By that यत् ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम् is together कर्मपदीयम् of ज्ञात्वा.

Since ज्ञात्वा is a क्त्वान्तम् it is समानकर्तृक with गताः in (1c). So सर्वे मुनयः in (1c) is कर्तृपदीय-phrase for both ज्ञात्वा and गताः.

Though the word गताः has past tense inherent, the statement यत् ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम् ज्ञात्वा सर्वे मुनयः इतः पराम् सिद्धिम् गताः applies to only मुनयः of the past.

Actually the complete sentence is यत् ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम् ज्ञात्वा सर्वे मुनयः इतः पराम् सिद्धिम् गताः (तत् ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम्) भूयः प्रवक्ष्यामि.

So the complete phrase यत् ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम् ज्ञात्वा सर्वे मुनयः इतः पराम् सिद्धिम् गताः (तत् ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम्) is objectival of प्रवक्ष्यामि

2a		इदम् ज्ञानम्				उपाश्रि त्य	
2b		साधर्म्यम्	मम			आगताः	
2c			सर्गे		अपि न		उपजाय न्ते
2d			प्रलये		न च		व्यथन्ति

उपाश्रित्य in (2a) has its own object इदम् ज्ञानम्.

साधर्म्यम् is object of आगताः.

Actually since उपाश्रित्य is a ल्यबन्तम्, being समानकर्तृक, मम साधर्म्यम् आगताः is subject for उपाश्रित्य also.

इदम् ज्ञानम् उपाश्रित्य is an action prior to मम साधर्म्यम् आगताः, rather a precondition for मम साधर्म्यम् आगताः.

इदम् ज्ञानम् उपाश्रित्य मम साधर्म्यम् आगताः is the subject-phrase of both उपजायन्ते in (2c) and व्यथन्ति in (2d).

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

यत् ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम् ज्ञात्वा सर्वे मुनयः इतः पराम् सिद्धिम् गताः भूयः प्रवक्ष्यामि

01. यत् -सर्व. अत्र नपुं. 2'1
02. ज्ञानानाम् -ज्ञान knowledge नपुं. 6'3 /
03. उत्तमम् -उत्तम excellent वि. अत्र नपुं. 2'1 /
04. परम् -पर supreme वि. अत्र नपुं. 2'1 /
05. ज्ञानम् -ज्ञान knowledge नपुं. 2'1 /
06. ज्ञात्वा -ज्ञा-धातोः क्त्वान्तम् / ज्ञा अवबोधने (to know, to realize, to understand) क्र्यादिः, ०९.००४३ परस्मैपदी, सकर्मकः, अनिट्
07. सर्वे -सर्व all सर्व. अत्र पुं. 1'3 /
08. मुनयः -मुनि वि. अत्र पुं. 1'3 / मुनिः [मन्-इन् उच्च Uṇ.4.122] 1 A sage, a holy man, saint, devotee, an ascetic; मुनीनामप्यहं व्यासः Bg.10.37; दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः । वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ 2.56; पुण्यः शब्दो मुनिरिति मुहुः केवलं राजपूर्वः §.2.15
09. इतः -अव्ययम् / इतस् ind. [इतम्-तसिल् इशादेशः Tv.] 1 Hence, from here or hence.
10. पराम् -पर supreme वि. अत्र स्त्री. 2'1 /
11. सिद्धिम् -सिद्धि attainment स्त्री. 2'1 /

12. गताः -गम्-धातोः क्त-वि. गत / गम् गमूँ गतौ (to go) भ्वादिः, ०१.११३७
परस्मैपदी, सकर्मकः, अनिट्
13. भूयः -वि. अव्ययम् वा / 1 Much, very much, exceedingly, largely, greatly.
-2 More, again, furthermore, moreover; पाथेयमुत्सृज बिसं ग्रहणाय भूयः
V.4.15; R.2.46; भूयश्चाह त्वमसि शयने कण्ठलग्ना पुरा मे Me.113.
14. प्रवक्ष्यामि -प्रवच्-धातोः लृटि उ.पु. एक. / प्रवच्
इदम् ज्ञानम् उपाश्रित्य मम साधर्म्यम् आगताः सर्गे अपि न उपजायन्ते प्रलये न
व्यथन्ति च
15. इदम् -सर्व. अत्र नपुं. 2'1 /
16. उपाश्रित्य -उपाश्रि-धातोः ल्यबन्तम् / उपाश्रि upāśri 1. U. To have recourse to,
resort to इदं ज्ञानमुपाश्रित्य Bg.14.2,18.57
17. मम -अस्मद् सर्व. अत्र 6'1 /
18. साधर्म्यम् -साधर्म्यं नपुं. 2'1 / साधर्म्यम् sādharmaṃyam 1 Sameness or
community of duty, office &c.; पञ्चमं लोकपालानामूचुः साधर्म्ययोगतः
R.17.78. -2 Sameness of nature, common character, likeness; community
of properties; साधर्म्यमुपना भेदे K. P.10; इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम
साधर्म्यमागताः Bg.14.2; Bhāṣā P.12. -3 Being of the same religion.
19. आगताः -आगम्-धातोः क्त-वि. आगत / अत्र पुं. 1'3 / आगम् to come, to attain
20. सर्गे -सर्गं पुं. 7'1 / सर्गः sargah [सृज्-घञ्] 1 Relinquishment, abandonment.
-2 Creation; आराध्य विप्रान् स्मरमादिसर्गे Bhāg.3.1.28; अस्याः सर्गविधौ
प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः V.1.8. -3 The creation of the world;
प्रलयस्थितिसर्गाणां कारणतां गतः Ku.2.6
21. अपि -अव्ययम् also
22. न -अव्ययम् no, not /
23. उपजायन्ते -उपजन्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / उपजन् 4 Ā. 1 To be born or
produced, originate, arise, grow; उष्मणश्चोपजायन्ते Ms.1.45; H. Pr.38;
संरास्तेषूपजायते Bg.2.62;14.11. -2 To happen, take place, become visible,
appear; प्राणविपतिरुपजायते K.160. -3 To be or become, be or exist;
सतीत्वमुपजायते Pt.1. 138. -4 To be born again; सर्गेऽपि नोपजायन्ते
Bg.14.2
24. प्रलये -प्रलय dissolution पुं. 7'1 /
25. व्यथन्ति -व्यथ्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / व्यथ् 1 Ā. (व्यथते, व्यथित) 1 To be
sorry, to be pained, vexed or afflicted, be agitated or disquieted;
विश्वंभरापि नाम व्यथते इति जितमपत्यस्नेहेन U.7; न विव्यथे तस्य मनः
Ki.1.2,24. -2 To be disturbed, be ruffled or agitated;
व्यथितसिन्धुमनीरशनैः शनैः Ki.5.11 / व्यथ् व्यथँ भयसञ्चलनयोः (to be

vexed, to fear, to be angry, to be irritated) भ्वादिः ०१.०८६८ आत्मनेपदी
अकर्मकः सेट्

26. च - अव्ययम् and

अन्वयार्थः Overall Meaning

श्री-भगवान् उवाच The Resplendent One said

यत् ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम् ज्ञात्वा सर्वे मुनयः इतः पराम् सिद्धिम् गताः भूयः
प्रवक्ष्यामि - once again I shall explain the supreme knowledge, the best among
the knowledges, by knowing which all the seers have gone from here to the
Supreme Success.

इदम् ज्ञानम् उपाश्रित्य मम साधर्म्यम् आगताः सर्गे अपि न उपजायन्ते प्रलये न
व्यथन्ति च - Those who attain identity with Me by resorting of this Knowledge
are not born even during creation, nor do they suffer pain during dissolution.

छन्दोविश्लेषणम्

परं भूयः प्रवक्ष्यामि (८ अक्षराणि) “प्रवक्ष्या” एतेषां मात्राः १-२-२
ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् (८ अक्षराणि) “नमुत्त” एतेषां मात्राः १-२-१
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे (८ अक्षराणि) “नयः स(र्वे)” एतेषां मात्राः १-२-२
परां सिद्धिमितो गताः (८ अक्षराणि) “मितो ग” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१४-१) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः
इदं ज्ञानमुपाश्रित्य (८ अक्षराणि) “मुपाश्रि(त्य)” एतेषां मात्राः १-२-२
मम साधर्म्यमागताः (८ अक्षराणि) “र्म्यमाग” एतेषां मात्राः १-२-१
सर्गेऽपि नोपजायन्ते (८ अक्षराणि) “पजाय(न्ते)” एतेषां मात्राः १-२-२
प्रलये न व्यथन्ति च (८ अक्षराणि) “व्यथन्ति” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१४-२) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The phrase ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम् भूयः प्रवक्ष्यामि underlines
श्रीकृष्णभगवान्’s benevolent ज्ञानयज्ञः by which He bestows extreme grace to
अर्जुनः.

(२) The phrase सर्वे मुनयः इतः पराम् सिद्धिम् गताः refers to मुनयः of the past.
But it implies an advice to attain ज्ञानानाम् उत्तमम् परम् ज्ञानम् and conduct
oneself to be a मुनिः, so that anyone can become पराम् सिद्धिम् गतः.

(३) The phrase इदम् ज्ञानम् उपाश्रित्य मम साधर्म्यम् आगताः implies that इदम्
ज्ञानम् is the key to attain साधर्म्यम् with Him, rather, इदम् ज्ञानम् is the key to
understand what His धर्मः is, understand what His धर्मः means. Then only one
can attain साधर्म्यम् with Him.

(४) मम साधर्म्यम् आगताः सर्गे अपि न उपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च is like what fruits one will get by attaining साधर्म्यम् with Him. Philosophically speaking, one may not, rather, need not bother about the fruits, right ?

YouTube video <https://youtu.be/ymrn3ZWlqVE>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे १४-३ मम योनिर्महद्ब्रह्म + १४-४ सर्वयोनिषु कौन्तेय

मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।

पदच्छेदैः - मम योनिः महत् ब्रह्म तस्मिन् गर्भम् दधामि अहम् ।

सम्भवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥१४-३॥

पदच्छेदैः - सम्भवः सर्वभूतानाम् ततः भवति भारत ॥१४-३॥

सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः सम्भवन्ति याः ।

पदच्छेदैः - सर्वयोनिषु कौन्तेय मूर्तयः सम्भवन्ति याः ।

तासाम् ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥१४-४॥

पदच्छेदैः - तासाम् ब्रह्म महत् योनिः अहम् बीजप्रदः पिता ॥१४-४॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
			भारत				
1	महत् ब्रह्म		मम	योनिः			
2	अहम्	गर्भम्	तस्मिन्				दधामि
3	सम्भवः		सर्वभूतानाम् ततः				भवति
			कौन्तेय				
4a	याः मूर्तयः		सर्वयोनिषु				सम्भवन्ति
4b	महत् ब्रह्म		तासाम्	योनिः			
4c	अहम्			बीजप्रदः पिता			

याः मूर्तयः in (4a) and तासाम् in (4b) are conjunctive.

याः मूर्तयः तासाम् can be carried forward to (4c) also, by which (4c) to be read as अहम् तासाम् (मूर्तीनां) बीजप्रदः पिता

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

भारत महत् ब्रह्म मम योनिः

- 01.भारत - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / भरतस्य वंशे जातः भरतवंशीयः अयमिति भारतः
- 02.महत् - large वि. अत्र नपुं. 1'1 /
- 03.ब्रह्म - ब्रह्मन् नपुं. 1'1 / [बृह्-मनिन् नकारस्याकारे ऋतो रत्वम्; cf. Un.4.145.]
1 The Supreme Being, regarded as impersonal and divested of all quality and action; (according to the Vedāntins, Brahman is both the efficient and the material cause of the visible universe, the all-pervading soul and spirit of the universe, the essence from which all created things are produced and into which they are absorbed; अस्ति तावन्नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावं सर्वज्ञं सर्वशक्तिसमन्वितं ब्रह्म Ś. B.); ... यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति । तद् विजिज्ञा-सस्व । तद् ब्रह्मेति Tai. Up.3.1; समीभूता दृष्टिस्त्रिभुवनमपि ब्रह्म मनुते Bh.3.84; Ku.3.15; दर्शनं तस्य लाभः स्यात् त्वं हि ब्रह्ममयो निधिः Mb.
- 04.मम - अस्मद् सर्व. अत्र 6'1 /
- 05.योनिः - योनि पुं./स्त्री. 1'1 / योनिः *m. f.* [यु-नि Un.4.51] 1 Womb, uterus, vulva, the female organ of generation. -2 Any place of birth or origin, generating cause, spring, fountain; स्वासु योनिषु शाम्यति Ms.9.321; सा योनिः सर्ववैराणां सा हि लोकस्य निऋतिः U.5.30; जगद्योनिरयोनिस्त्वम् Ku.2.9;4.43; oft. at the end of comp. in the sense of 'sprung or produced from'; ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते Bg. 5.22. -3 A mine. -4 An abode, a place, repository, seat, receptacle.
- तस्मिन् अहम् गर्भम् दधामि
- 06.तस्मिन् - तत् सर्व. अत्र नपुं. 7'1 /
- 07.अहम् - अस्मद् सर्व. अत्र 1'1 /
- 08.गर्भम् - गर्भ पुं. 2'1 / गर्भः [गृ-भन् Un.3.152] 1 The womb, the belly; गर्भेषु वसतिः Pt.1; पुनर्गर्भे च संभवम् Ms.6.63. -2 A foetus, embryo; act of conception, pregnancy; conception; नरपतिकुलभूत्यै गर्भमाधत्त राज्ञी P.2.75; गर्भोऽभवद्भूधरराजपत्न्याः Ku.1.19; गर्भं वहति Pt.1.30 bears a child in the womb.
- 09.दधामि - धा-धातोः लटि उ.पु. एक. / धा डुधाञ् धारणपोषणयोः (to wear, to obey, to wear, to bear, to support, to nourish, to protect) जुहोत्यादिः, ०३.००११ उभयपदी, सकर्मकः, अनिट्
- सर्वभूतानाम् सम्भवः ततः भवति
- 10.सर्वभूतानाम् - सर्वभूत वि. अत्र नपुं. 6'3 / सर्वाणि भूतानि इति सर्वभूतानि (कर्मधारयः)
- a. सर्वाणि -सर्व सर्व. अत्र नपुं. 1'3 /
- b. भूतानि -भू-धातोः क्त-वि. भूत what has become, what has come into existence, what has been created / अत्र नपुं. 1'3 /

11. सम्भवः - संभव पुं. 1'1 / संभवः 1 Birth, production, springing up, arising, existence प्रियस्य सुहृदो यत्र मम तत्रैव संभवो भूयात् Māl.9; मानुषीषु कथं वा स्यादस्य रूपस्य संभवः Ś.1.26; अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः Bg.3.14; oft. at the end of comp. in this sense; अप्सरःसंभवैषा Ś.1. -2 Production and bringing up
12. ततः - तत्+तसिल् therefrom
13. भवति - भू-धातोः लटि प्र.पु. एक. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट् /
कौन्तेय सर्वयोनिषु याः मूर्तयः सम्भवन्ति
14. कौन्तेय - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / कुन्त्याः अयमिति कौन्तेयः /
15. सर्वयोनिषु - सर्वयोनि पुं./स्त्री. 7'3 / सर्वे (सर्वाः वा) योनयः (कर्मधारयः) /
16. याः - यत् सर्व. अत्र स्त्री. 1'3 /
17. मूर्तयः - मूर्ति स्त्री. 1'3 /
18. सम्भवन्ति - संभू-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / संभू 1 P. 1 To arise, to be born or produced, spring up; कथमपि भुवनेऽस्मिस्तादृशाः संभवन्ति Māl.2.9; धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे Bg.4.8; Ki.5.22; Bk.6.138; Ms.8.155. -2 To be, become, exist. -3 To happen, occur, take place.
- तासाम् ब्रह्म महत् योनिः
19. तासाम् - तत् सर्व. अत्र स्त्री. 6'3 /
- अहम् बीजप्रदः पिता
20. बीजप्रदः - बीजप्रद वि. अत्र पुं. 1'1/ बीजं प्रददाति इति बीजप्रदः उपपदान्वितः द्वितीया-तत्पुरुषः)
- a. बीजम् - बीज नपुं. 2'1 /
- b. प्रददाति - प्रदा-धातोः लटि प्र.पु. एक. / प्रदा 3 U. 1 To grant, give, offer, present; स्वं प्रागहं प्रादिषि नामराय किं नाम तस्मै मनसा नराय N.6.95; Ms.3.99, 108,273; Y.2.90. -2 To impart, teach (as learning); शिष्यप्रदेयागमाः (कवयः) Bh.2.15. -3 To give away; yield. -4 To give up, deliver. -5 To give away in marriage. -6 To sell; यत्रैकेन च यत् क्रीतं तच्छतेन प्रदीयते Pt.1.13. -7 To deliver up, restore. -8 To pay, discharge (a debt). -9 To put, place in
21. पिता - पितृ father पुं. 1'1 /

अन्वयार्थः Overall Meaning

भारत Eh scion of Bharat dynasty

महत् ब्रह्म मम योनिः the vast, eternal, universal expanse is my womb

तस्मिन् अहम् गर्भम् दधामि there I hold my conception

सर्वभूतानाम् सम्भवः ततः भवति all creation emanates from there

कौन्तेय eh son of Kunti

सर्वयोनिषु याः मूर्तयः सम्भवन्ति what all shapes and species emanate in all creativities

महत् ब्रह्म तासाम् योनिः their primary birthplace is the vast, eternal, universal expanse

अहम् बीजप्रदः पिता I lay the sperms for all the shapes and species

छन्दोविश्लेषणम्

मम योनिर्महद्-ब्रह्म (८ अक्षराणि) “र्महद्-ब्र(ह्म)” एतेषां मात्राः १-२-२

तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् (८ अक्षराणि) “दधाम्य” एतेषां मात्राः १-२-१

सम्भवः सर्वभूतानां (८ अक्षराणि) “र्वभूता” एतेषां मात्राः १-२-२

ततो भवति भारत (८ अक्षराणि) “ति भार” एतेषां मात्राः १-२-१

अस्मिन् (१४-३) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

सर्वयोनिषु कौन्तेय (८ अक्षराणि) “षु कौन्ते” एतेषां मात्राः १-२-२

मूर्तयः सम्भवन्ति याः (८ अक्षराणि) “म्भवन्ति” एतेषां मात्राः १-२-१

तासां ब्रह्म महद्योनिर् (८ अक्षराणि) “महद्यो” एतेषां मात्राः १-२-२

अहं बीजप्रदः पिता (८ अक्षराणि) “प्रदः पि” एतेषां मात्राः १-२-१

अस्मिन् (१४-४) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The word योनिः has both meanings (1) Womb (2) Any place of birth. So, महत् ब्रह्म मम योनिः is not to be interpreted as महत् ब्रह्म is my place of birth. He is अजः, He is not born. He is अनादिः, beginningless. महत् ब्रह्म मम योनिः means महत् ब्रह्म is my womb.

But in महत् ब्रह्म तासाम् योनिः the meaning of योनिः is place of birth. महत् ब्रह्म is the place of birth for all मूर्तयः, for all manifestations.

(२) The mentions सर्वभूतानाम् सम्भवः ततः भवति and अहं बीजप्रदः पिता are akin to earlier mentions बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् (७-१०) मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना (९-४) मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् (९-१०).

There is a subtle difference between अहं बीजप्रदः पिता I am the seed-giver and बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि know Me to be the seed of all creation. One may rather not indulge in such tooth-picking.

It should suffice to understand that He is the “Be all” of all creation, rather, He is the “Be all and end all” of all creation !

YouTube video <https://youtu.be/w-ZtztTxCBE>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १४-५ सत्त्वं रजस्तम इति >> १४-८ तमस्त्वज्ञानजं विद्धि

=====

सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः ।

पदच्छेदैः - सत्त्वम् रजः तमः इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः ।

निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् ॥१४-५॥

पदच्छेदैः - निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनम् अव्ययम् ॥१४-५॥

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ।

पदच्छेदैः - तत्र सत्त्वम् निर्मलत्वात् प्रकाशकम् अनामयम् ।

सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥१४-६॥

पदच्छेदैः - सुखसङ्गेन बध्नाति ज्ञानसङ्गेन च अनघ ॥१४-६॥

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।

पदच्छेदैः - रजः राग-आत्मकम् विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।

तन्निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥१४-७॥

पदच्छेदैः - तत् निबध्नाति कौन्तेय कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥१४-७॥

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ।

पदच्छेदैः - तमः तु अज्ञानजम् विद्धि मोहनम् सर्वदेहिनाम् ।

प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥१४-८॥

पदच्छेदैः - प्रमाद-आलस्यनिद्राभिः तत् निबध्नाति भारत ॥१४-८॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
			महाबाहो				
1a	सत्त्वम् रजः तमः				इति		
1b	प्रकृतिसम्भवाः गुणाः	देहिनम्	देहे	अव्ययम्			निबध्नन्ति
The words सत्त्वम् रजः तमः in (1a) all have प्रथमाविभक्तिः but are not कर्तृपदानि. With इति make a phrase as explanatory detail of प्रकृतिसम्भवाः गुणाः in (1b).							
			अनघ				

2	प्रकाशकम् अनामयम् सत्त्वम्		निर्मलत्वात् सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन *च		तत्र		बध्नाति
			कौन्तेय				
3a	तृष्णासङ्ग समुद्भवम् रजः			रागात्म कम्			(भवति)
3b							विद्धि
वाक्यांशः (3a) तृष्णासङ्गसमुद्भवम् रजः रागात्मकम् (भवति) is objectival of विद्धि in (3b)							
4	तत्	देहिनम्	कर्मसङ्गेन				निबध्ना ति
			भारत				
5a	मोहनम् तमः		सर्वदेहिनाम्	अज्ञान जम्	तु		
5b							विद्धि
वाक्यांशः (5a) सर्वदेहिनाम् मोहनम् तमः तु अज्ञानजम् (भवति) is objectival of विद्धि in (5b)							
6	तत्		प्रमादालस्य निद्राभिः				निबध्ना ति

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

महाबाहो सत्त्वम् रजः तमः इति प्रकृतिसम्भवाः गुणाः देहिनम् देहे अव्ययम् निबध्नन्ति

01. महाबाहो - महाबाहु वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / महान्तौ बाहू यस्य सः महाबाहुः

one with big arms (बहुव्रीहिः)

02. सत्त्वम् - सत्त्व नपुं. 1'1 / सत्+त्व the characteristics of being सत् good.

03. रजः - रजस् नपुं. 1'1 / रजस् n. [रञ्ज्-असुन् नलोपः Un.4.224] 1 Dust, powder, dirt; धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति Ś.7.17; आत्मोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीयाः 1.8; R.1.42;6.33. -2 The dust or pollen of flowers; भूयाद् कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः (पन्थाः) Ś.4.11; Me.35,67; Śi.7.42. -3 A

mote in a sunbeam, any small particle (of matter); cf. Ms.8.132;
जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणू रजः स्मृतम् Y.1.362. -4 A ploughed or cultivated
land, arable field. -5 Gloom, darkness. -6 Foulness, passion, emotion,
moral or mental darkness; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि
रजोनिमीलिताः R.9.74. -7 The second of the three Guṇas or constituent
qualities of all material substances (the other two being सत्त्व and तमस्;
रजस् is supposed to be the cause of the great activity seen in creatures; it
predominates in men, as *Sattva* and *Tamas* predominate in gods and
demons); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60; Bg.6. 27; रजोजुषे
जन्मनि K.; Māl.1.20.

04.तमः - तमस् नपुं. 1'1 / तमस् *n*. [तम्-असुन्] 1 Darkness; किं
वाऽभविष्यदरुण- स्तमसां विभेता तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् Ś.7.4.;
V.1.7; Me.39. -2 The gloom or darkness of hell; धर्मेण हि सहायेन
तमस्तरति दुस्तरम् Ms.4.242. -3 Mental darkness, ignorance, illusion,
error, मुनिसुताप्रणयस्मृतिरोधिना मम च मुक्त- मिदं तमसा मनः Ś.6.8. -4 (In
Sāñ. phil.) Darkness or ignorance, as one of the three qualities or
constituents of everything in nature (the other two being सत्त्व and रजस्);
अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60

05.इति - these अव्ययम्

06.प्रकृतिसम्भवाः - प्रकृतिसम्भव arising in Nature वि. अत्र पुं. 1'3 / प्रकृत्या
सम्भवः यस्य सः प्रकृतिसम्भवः (बहुव्रीहिः) /

07.गुणाः - गुण quality पुं. 1'3 /

08.देहिनम् - देहिन् having body वि. अत्र पुं. 2'1 /

09.देहे - देह body पुं. 7'1 /

10.अव्ययम् - अव्यय not diminishing वि. अत्र नपुं. 1'1 /

11.निबन्धन्ति - निबन्ध्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / निबन्ध् to tie

अनघ तत्र प्रकाशकम् अनामयम् सत्त्वम् निर्मलत्वात् सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च
बध्नाति

12.अनघ - वि. पुं. सम्बोधनमेक. / न अघः यस्य सः अनघः (नञ्-बहुव्रीहिः) /

a. अघः - sin पुं. 1'1 /

b. अनघः - sinless

13.तत्र - अव्ययम् there

14.प्रकाशकम् - प्रकाशक brightener वि. अत्र नपुं. 1'1 /

15.अनामयम् - अनामय वि. अत्र नपुं. 1'1 / न आमयः यस्य तत् अनामयम्
(बहुव्रीहिः)

a. आमयः - flaw, malady

16.निर्मलत्वात् - निर्मलत्व cleanliness नपुं. 5'1 /

17. सुखसङ्गेन - सुखसङ्ग पुं. 3'1 / सुखेन सह सङ्गः सुखसङ्गः (तृतीया-तत्पुरुषः)
 a. सुखेन - सुख happiness नपु. 3'1 /
 b. सङ्गः - association पुं. 1'1 /
18. ज्ञानसङ्गेन - ज्ञानसङ्ग पुं. 3'1 / ज्ञानेन सह सङ्गः ज्ञानसङ्गः
 (तृतीया-तत्पुरुषः)
19. च - अव्ययम् and
20. बध्नाति - बन्ध्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / बन्ध् बन्धँ बन्धने (to tie, to bind)
 क्र्यादिः ०९.००४४ परस्मैपदी सकर्मकः अनिट्
- कौन्तेय तृष्णासङ्गसमुद्भवम् रजः रागात्मकम् विद्धि
21. कौन्तेय - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / कुन्त्याः अयमिति कौन्तेयः /
22. तृष्णासङ्गसमुद्भवम् - तृष्णासङ्गसमुद्भव वि. अत्र नपुं. 1'1 / तृष्णया सह
 सङ्गः तृष्णासङ्गः (तृतीया-तत्पुरुषः) / तृष्णासङ्गात् समुद्भवः यस्य तत्
 तृष्णासङ्गसमुद्भवम् (बहुव्रीहिः) /
 a. तृष्णया - तृष्णा thirst, hanker स्त्री. 3'1 /
23. रागात्मकम् - रागात्मक वि. अत्र नपुं. 1'1 / रागः आत्मकः यस्य तत् रागात्मकम्
 (बहुव्रीहिः) /
 a. रागः involvement - [रञ्ज्-भावे घञ् नि° नलोपकुत्वे] रञ्ज् रन्जँ रागे (to
 paint, to color) भ्वादिः ०१.११५४ उभयपदी अकर्मकः अनिट् / रञ्ज् रन्जँ
 रागे (to color, to be involved in, to be attracted to) दिवादिः ०४.००६३
 उभयपदी अकर्मकः अनिट्
 b. आत्मकः - आत्मक a. (At the end of comp.) Made up or composed
 of, of the nature or character of &c.; पञ्च five-fold, made up of
 five; संशय° of a doubtful nature; so दुःख° sorry, grieved; दहन° hot;
 विष° poisonous &c.
24. विद्धि - विद्-धातोः लोटि म.पु. एक. / विद् विदँ ज्ञाने (to understand, to know,
 to think) अदादिः, ०२.००५९ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्
- तत् देहिनाम् कर्मसङ्गेन निबध्नाति
25. तत् - सर्व. अत्र नपुं. 1'1 /
26. कर्मसङ्गेन - कर्मसङ्ग पुं. 3'1 / कर्मणा सह सङ्गः कर्मसङ्गः (तृतीया-तत्पुरुषः)
- भारत सर्वदेहिनाम् मोहनम् तमः तु अज्ञानजम् विद्धि
27. भारत - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / भरतस्य वंशे जातः इति भारतः /
28. सर्वदेहिनाम् - सर्वदेहिन् वि. अत्र पुं./नपुं. 6'3 / सर्वे देहिनः इति सर्वदेहिनः
 (कर्मधारयः) /
29. मोहनम् - मोहन enticing वि. अत्र नपुं. 1'1 /
30. तु - अव्ययम् however
31. अज्ञानजम् - अज्ञानज वि. अत्र नपुं. 1'1 / न ज्ञानम् इति अज्ञानम्
 (नञ्-तत्पुरुषः) / अज्ञानात् जातम् अज्ञानजम् /

तत् प्रमादालस्यनिद्राभिः निबध्नाति

32. प्रमादालस्यनिद्राभिः - प्रमादालस्यनिद्रा स्त्री. 3'3 / प्रमादः च आलस्यम् च निद्रा च प्रमादालस्यनिद्रा (इतरेतरद्वन्द्वः)

- a. प्रमादः - प्रमादः 1 Carelessness, negligence, inattention, inadvertence, oversight; विजिगीषुमिवानयप्रमादौ Ki.13.29; ज्ञातुं प्रमादस्खलितं न शक्यम् Ś.6.25; विद्यां प्रमादगुणितामिव चिन्तयामि Ch. P.1. -2 Intoxication, drunkenness. -3 (a) Fainting, swoon. (b) Insanity, madness. -4 A mistake, blunder, mistaken judgment; Pt.1.39.
- b. आलस्यम् - आलस्यम् [अलसस्य भावः, ष्यञ्] 1 Idleness, sloth, want of energy
- c. निद्रा - निद्रा 1 Sleep, sleepiness; प्रच्छायासुलभनिद्रा दिवसाः Ś.1.3; निद्रामुद्रां क्षिपन् Māl.2.12. -2 Sloth

अन्वयार्थः Overall Meaning

महाबाहो Eh, mighty-armed

सत्त्वम् रजः तमः इति प्रकृतिसम्भवाः गुणाः देहिनम् देहे अव्ययम् निबध्नन्ति - the qualities of goodness, median, darkness i.e. negativities borne of Nature unalterably bind the embodied soul to the body

अनघ Eh, sinless

तत्र प्रकाशकम् अनामयम् सत्त्वम् निर्मलत्वात् सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च बध्नाति - Therein, the flawless and brightener goodness, being without blemish binds the soul with the associations of happiness and knowledge

कौन्तेय Eh son of Kunti

तृष्णासङ्गसमुद्भवम् रजः रागात्मकम् विद्धि - know that the median is inherently involving and arises from thirst and hankering

तत् देहिनम् कर्मसङ्गेन निबध्नाति - It binds the embodied soul by activities

भारत Eh scion of Bharat-dynasty

सर्वदेहिनाम् मोहनम् तमः तु अज्ञानजम् विद्धि - know that darkness and all negativities are born out of ignorance and attract all embodied souls

तत् प्रमादालस्यनिद्राभिः निबध्नाति - The negativities bind the soul by erroneousness, laziness and sloth.

छन्दोविश्लेषणम्

सत्त्वं रजस्तम इति (८ अक्षराणि) “स्तम इ” एतेषां मात्राः १-१-१

गुणाः प्रकृतिसम्भवाः (८ अक्षराणि) “तिसम्भ” एतेषां मात्राः १-२-१

निबध्नन्ति महाबाहो (८ अक्षराणि) “महाबा” एतेषां मात्राः १-२-२

देहे देहिनमव्ययम् (८ अक्षराणि) “नमव्य” एतेषां मात्राः १-२-१

प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१४-५) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात् (८ अक्षराणि) “निर्मल(त्वा)” एतेषां मात्राः २-१-२
 प्रकाशकमनामयम् (८ अक्षराणि) “मनाम” एतेषां मात्राः १-२-१
 सुखसङ्गेन बध्नाति (८ अक्षराणि) “न बध्ना” एतेषां मात्राः १-२-२
 ज्ञानसङ्गेन चानघ (८ अक्षराणि) “न चान” एतेषां मात्राः १-२-१
प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१४-६) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
 रजो रागात्मकं विद्धि (८ अक्षराणि) “त्मकं वि(द्धि)” एतेषां मात्राः १-२-२
 तृष्णासङ्गसमुद्भवम् (८ अक्षराणि) “समुद्भव” एतेषां मात्राः १-२-१
 तन्निबध्नाति कौन्तेय (८ अक्षराणि) “ति कौन्ते” एतेषां मात्राः १-२-२
 कर्मसङ्गेन देहिनम् (८ अक्षराणि) “न देहि” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१४-७) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः
 तमस्त्वज्ञानजं विद्धि (८ अक्षराणि) “नजं वि(द्धि)” एतेषां मात्राः १-२-२
 मोहनं सर्वदेहिनाम् (८ अक्षराणि) “र्वदेहि” एतेषां मात्राः १-२-१
 प्रमादालस्यनिद्राभिस् (८ अक्षराणि) “स्यनिद्रा” एतेषां मात्राः १-२-२
 तन्निबध्नाति भारत (८ अक्षराणि) “ति भार” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१४-८) श्लोके अनुष्टुभ्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) श्लोकः (१४-५) is prefatory to the next three, that गुणाः whether सत्त्वगुणाः, रजोगुणाः or तमोगुणाः are प्रकृतिसम्भवाः and they all cause binding of the embodied soul within the body देहिनम् देहे अव्ययम् निबध्नन्ति.

(२) The contents of the श्लोकाः (१४-६), (१४-७), (१४-८) can be seen in a tabular way

गुणप्रकारः →	सत्त्वम्	रजः	तमः
Attributes विशेषणानि	प्रकाशकम् अनामयम्	रागात्मकम्	मोहनम्
Genesis कारणानि	निर्मलत्वात्	तृष्णासङ्गसमुद्भवम्	अज्ञानजम्
Binds by कथं बध्नाति	सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च	कर्मसङ्गेन	प्रमादालस्यनिद्राभिः

YouTube video <https://youtu.be/U-Q7ZP6oFTc>

॥ शुभमस्तु ॥

गीताभ्यासे १४-९ सत्त्वं सुखे सञ्जयति

सत्त्वं सुखे सञ्जयति रजः कर्मणि भारत ।

पदच्छेदैः - सत्त्वम् सुखे सञ्जयति रजः कर्मणि भारत ।

ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे सञ्जयत्युत ॥१४-९॥

पदच्छेदैः - ज्ञानम् आवृत्य तु तमः प्रमादे सञ्जयति उत ॥१४-९॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
			भारत				
1	सत्त्वम्		सुखे				सञ्जयति
2	रजः		कर्मणि				(सञ्जयति)
The verb सञ्जयति in वाक्यांशः (1) is implicit for वाक्यांशः (2) also.							
3a	तमः	ज्ञानम्				आवृत्य	
3b			प्रमादे		उत तु		सञ्जयति
Since आवृत्य in (3a) is a ल्यबन्तम्, तमः is समानकर्तृपदम् for (3a) and (3b)							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

भारत सत्त्वम् सुखे सञ्जयति

01. भारत - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / भरतस्य वंशे जातः इति भारतः /

02. सत्त्वम् - सत्त्व नपुं. 1'1 / सत्+त्वं the characteristics of being सत् good.

03. सुखे - सुख happiness नपुं. 7'1 /

04. सञ्जयति - सञ्जि-धातोः लटि प्र.पु. एक. / सञ्जि to win comprehensively, to be validated

रजः कर्मणि

05. रजः - रजस् नपुं. 1'1 / रजस् *n.* [रञ्ज्-असुन् नलोपः Un.4.224] 1 Dust, powder, dirt; धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति Ś.7.17; आत्मोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीयाः 1.8; R.1.42;6.33. -2 The dust or pollen of flowers; भूयाद् कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः (पन्थाः) Ś.4.11; Me.35,67; Śi.7.42. -3 A

mote in a sunbeam, any small particle (of matter); cf. Ms.8.132;
जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणू रजः स्मृतम् Y.1.362. -4 A ploughed or cultivated land, arable field. -5 Gloom, darkness. -6 Foulness, passion, emotion, moral or mental darkness; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः R.9.74. -7 The second of the three Guṇas or constituent qualities of all material substances (the other two being सत्त्व and तमस्; रजस् is supposed to be the cause of the great activity seen in creatures; it predominates in men, as *Sattva* and *Tamas* predominate in gods and demons); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60; Bg.6. 27; रजोजुषे जन्मनि K.; Māl.1.20.

06. कर्मणि - कर्मन् action नपुं. 7'1 /

उत तमः तु ज्ञानम् आवृत्य प्रमादे सञ्जयति

07. उत - अव्ययम् / उत *ind.* 1 A particle expressing (a) doubt, uncertainty, guess (*or*); तत्किमयमातपदोषः स्यादुत यथा मे मनसि वर्तते Ś.3; स्थाणुरयमुत पुरुषः G. M. वीरो रसः किमयमित्युत दर्प एषः Veeracharitam. (b) alternative; usually a correlative of किं (whether, or); किमिदं गुरुभिरुपदिष्टमुत धर्मशास्त्रेषु पठितमुत मोक्षप्राप्तियुक्तिरियम् K.155; किं येन सृजसि व्यक्तमुत येन बिभर्षि तत् Ku.6.23; the place of उत is also taken by आहो or आहोस्वित्; sometimes आहो, आहोस्वित् or स्वित् are joined to उत. (c) association, connection, (having a cumulative force, 'and', 'also'); उत बलवानुताबलः; (d) interrogation; उत दण्डः पतिष्यति; (e) deliberation; (f) intensity; (g) wishing (especially at the beginning of a sentence followed by a potential 'would that'); (h) sometimes used as an expletive; (i) oft. used for the sake of emphasis especially at the end of a line after इति or a verb; तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत Bg.14.11; धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत 1.40. -2 With a preceding प्रति = on the contrary, on the other hand; but; सामवादाः सकोपस्य तस्य प्रत्युत दीपकाः Śi.2.55; न केवलं ध्रियते प्रत्युत पर्युपास्यमानस्तिष्ठति Nāg.5. -3 With a preceding किं = how much more or how much less; see किम्. उत, -उत Either-or; एकमेव वरं पुंसामुत राज्यमुताश्रमः G. M. उत वा or else, and; वा-उतवा, उताहोवा पि-वा either-or

08. तमः - तमस् नपुं. 1'1 / तमस् *n.* [तम्-असुन्] 1 Darkness; किं वाऽभविष्यदरुण- स्तमसां विभेत्ता तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् Ś.7.4.; V.1.7; Me.39. -2 The gloom or darkness of hell; धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् Ms.4.242. -3 Mental darkness, ignorance, illusion, error, मुनिसुताप्रणयस्मृतिरोधिना मम च मुक्त- मिदं तमसा मनः Ś.6.8. -4 (In Sāñ. phil.) Darkness or ignorance, as one of the three qualities or

constituents of everything in nature (the other two being सत्त्व and रजस्);
अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60

09. तु - अव्ययम् however

10. ज्ञानम् - ज्ञान knowledge नपुं. 2'1 /

11. आवृत्य - आवृत्-धातोः ल्यबन्तम् / आवृत् 1 Ā. 1 To turn round, revolve. -2 To return, come or turn back; धेनुरावृते वनात् R.1.82,2.19; एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः Bg.8.26. -3 To go to or towards. -4 To be restless or uneasy; रणरणकविवृद्धिं विभ्रदावर्तमानम् Māl.1.41. -Caus. 1 To cause to turn or revolve; अक्षवलयमावर्तयन्तम् K.42 telling the beads. -2 To roll, turn about or over. -3 To cause to roll down, shed (as tears &c.). -4 To attract, win over. -5 To repeat, recite; आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तः Av.9.10.11.

12. प्रमादे - प्रमाद पुं. 7'1 / प्रमादः 1 Carelessness, negligence, inattention, inadvertence, oversight; विजिगीषुमिवानयप्रमादौ Ki.13.29; जातुं प्रमादस्खलितं न शक्यम् Ś.6.25; विद्यां प्रमादगुणितामिव चिन्तयामि Ch. P.1. -2 Intoxication, drunkenness. -3 (a) Fainting, swoon. (b) Insanity, madness. -4 A mistake, blunder, mistaken judgment; Pt.1.39. -5 An accident, mishap, calamity, danger; अहो प्रमादः Māl.3; U.3.

अन्वयार्थः Overall Meaning

भारत - O descendant of Bharata !

सत्त्वम् सुखे सञ्जयति - Happiness validates सत्त्वम् the chastity

रजः कर्मणि - Being active validates Rajas the median approach

उत तमः तु ज्ञानम् आवृत्य प्रमादे सञ्जयति - but the Tamas also totally dominates in the field of negligence, by veiling knowledge.

छन्दोविश्लेषणम्

सत्त्वं सुखे सञ्जयति (८ अक्षराणि) “सञ्जय” एतेषां मात्राः २-१-१

रजः कर्मणि भारत (८ अक्षराणि) “णि भार” एतेषां मात्राः १-२-१

ज्ञानमावृत्य तु तमः (८ अक्षराणि) “त्य तु त” एतेषां मात्राः १-१-१

प्रमादे सञ्जयत्युत (८ अक्षराणि) “ञ्जयत्यु” एतेषां मात्राः १-२-१

प्रथमतृतीयपादयोः अपवादौ अन्यथा अस्मिन् (१४-९) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The theme here is सञ्जयति. In सत्त्वं सुखे सञ्जयति the word सत्त्वम् is to be taken to mean positivity and सुखम् is to be taken to mean positive result. It is logical that only positivity will yield positive results. Accordingly सत्त्वं सुखे सञ्जयति can be taken to mean, results being positive validate positivity, chastity.

Likewise devotion and dedication in being active validate रजः the median mindset.

Also blunders, mistaken judgements validate तमः the negativities of character.

(२) In the table prepared earlier for श्लोकाः (१४-६), (१४-७), (१४-८) we can add a row for सञ्जयति

गुणप्रकारः →	सत्त्वम्	रजः	तमः
Attributes विशेषणानि	प्रकाशकम् अनामयम्	रागात्मकम्	मोहनम्
Genesis कारणानि	निर्मलत्वात्	तृष्णासङ्गसमु द्भवम्	अज्ञानजम्
Binds by कथं बध्नाति	सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च	कर्मसङ्गेन	प्रमादालस्यनिद्रा भिः
कदा सञ्जयति	सुखे	कर्मणि	प्रमादे

॥ शुभमस्तु ॥

=====

YouTube video <https://youtu.be/QyuuG5k3wV8>

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे १४-१० रजस्तमश्चाभिभूय

रजस्तमश्चाभिभूय सत्त्वं भवति भारत ।

पदच्छेदैः - रजः तमः च अभिभूय सत्त्वम् भवति भारत ।

रजः सत्त्वं तमश्चैव तमः सत्त्वं रजस्तथा ॥१४-१०॥

पदच्छेदैः - रजः सत्त्वम् तमः च एव तमः सत्त्वम् रजः तथा ॥१४-१०॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
			भारत				
1a		रजः तमः च				अभिभूय	
1b	सत्त्वम्						भवति
2a		सत्त्वम् तमः			च एव	(अभिभूय)	
2b	रजः						(भवति)
3a		सत्त्वम् रजः			तथा	(अभिभूय)	
3b	तमः						(भवति)

(अभिभूय) is implicit in (2a) and (3a).
Also (भवति) is implicit in (2b) and (3b).

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

भारत - भारत

रजः तमः च अभिभूय सत्त्वम् भवति

01. रजः - रजस् नपुं. 2'1 / रजस् *n*. [रज्ज्-असुन् नलोपः Un.4.224] 1 Dust, powder, dirt; धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति Ś.7.17; आत्मोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीयाः 1.8; R.1.42;6.33. -2 The dust or pollen of flowers; भूयाद् कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः (पन्थाः) Ś.4.11; Me.35,67; Śi.7.42. -3 A mote in a sunbeam, any small particle (of matter); cf. Ms.8.132; जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणू रजः स्मृतम् Y.1.362. -4 A ploughed or cultivated

land, arable field. -5 Gloom, darkness. -6 Foulness, passion, emotion, moral or mental darkness; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः R.9.74. -7 The second of the three Guṇas or constituent qualities of all material substances (the other two being सत्त्व and तमस्; रजस् is supposed to be the cause of the great activity seen in creatures; it predominates in men, as *Sattva* and *Tamas* predominate in gods and demons); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60; Bg.6. 27; रजोजुषे जन्मनि K.; Māl.1.20.

02. तमः - तमस् नपुं. 1'1 / तमस् *n*. [तम्-असुन्] 1 Darkness; किं वाऽभविष्यदरुण- स्तमसां विभेता तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् Ś.7.4.; V.1.7; Me.39. -2 The gloom or darkness of hell; धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् Ms.4.242. -3 Mental darkness, ignorance, illusion, error, मुनिसुताप्रणयस्मृतिरोधिना मम च मुक्त- मिदं तमसा मनः Ś.6.8. -4 (In Sāñ. phil.) Darkness or ignorance, as one of the three qualities or constituents of everything in nature (the other two being सत्त्व and रजस्); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60

03. च - अव्ययम् and

04. अभिभूय - (अभि+भू)-धातोः ल्यबन्तम् / अभिभू 1. P. 1 To overcome, subdue, conquer, vanquish (of persons or things); prevail over, predominate, defeat; (hence) excel, surpass; अभिभवति मनः कदम्बवायौ Ki.10.23; अभिभूय विभूतिमार्तवीम् R.8.36; 4.56; 6.29, 16.10; K.52, 53; Mu.3.20; Ms.7.5; धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत Bg.1.40 predominates over, overpowers; so शोकाभिभूत, विपद्, कामं &c. -2 To attack, seize or fall upon, assail; विपदोऽभिभवन्त्य- विक्रमम् Ki.2.14; अभ्यभावि भरताग्रजस्तया R.11.16, 84; Brī. S.33.30; ममापि सत्त्वैरभिभूयन्ते गृहाः Ś.6 infested; परित्रायध्वं मामनेन मधुकरेणाभिभूयमानाम् Ś.1. attacked, troubled; अभ्यभून्निलयं भ्रातुः Bk.6.117. -3 To humiliate, mortify, insult, disrespect; अण्डभङ्गाभिभूता Pt.1. -4 To go up to, turn to or towards (Ved.); अभीषु णः सखीनामविता जरितृणाम् । शतं भवास्यूतिभिः Rv.4.31.3. -5 To be victorious or prosperous; पुष्यात् क्षेमे अभि योगे भवात्युभे Rv.5.37.5.

05. सत्त्वम् - सत्त्व नपुं. 1'1 / सत्+त्त्व the characteristics of being सत् good, chastity.

06. भवति - भू-धातोः लटि प्र.पु. एक. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

सत्त्वम् तमः च एव (अभिभूय) रजः (भवति)

07. सत्त्वम् - सत्त्व नपुं. 2'1 / सत्+त्त्व the characteristics of being सत् good, chastity.

08. तमः - तमस् नपुं. 2'1 /

तथा सत्त्वम् रजः (अभिभूय) तमः (भवति)

09. तथा - अव्ययम् likewise

10. सत्त्वम् - सत्त्व नपुं. 2'1 / सत्+त्व the characteristics of being सत् good, chastity.
11. रजः - - रजस् नपुं. 2'1 /
12. तमः - तमस् नपुं. 1'1 /

अन्वयार्थाः Overall Meaning

भारत O scion of the Bharata dynasty

रजः तमः च अभिभूय सत्त्वम् भवति - Purity prevails when Passion and Ignorance are overcome;

सत्त्वम् तमः च एव (अभिभूय) रजः (भवति) - Passion prevails, when Purity and Ignorance are overcome;

तथा सत्त्वम् रजः (अभिभूय) तमः (भवति) - and Ignorance prevails, when it overcomes Purity and Passion.

छन्दोविश्लेषणम्

रजस्तमश्चाभिभूय (८ अक्षराणि) “श्चाभिभू” एतेषां मात्राः २-१-२

सत्त्वं भवति भारत (८ अक्षराणि) “ति भार” एतेषां मात्राः १-२-१

रजः सत्त्वं तमश्चैव (८ अक्षराणि) “तमश्चै” एतेषां मात्राः १-२-२

तमः सत्त्वं रजस्तथा (८ अक्षराणि) “रजस्त” एतेषां मात्राः १-२-१

प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१४-१०) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) In the three sentences सत्त्वम् रजः and तमः have neuter gender. They are subject-words in प्रथमाविभक्तिः one by one, when the other two words are object-words in द्वितीयाविभक्तिः. Their forms are the same, whether in प्रथमाविभक्तिः or in द्वितीयाविभक्तिः.

(२) Basic fact delineated in this श्लोकः is that all three are present in almost everyone.

(३) In अन्वयार्थाः Overall Meaning, the verb भवति has been translated as ‘prevails’. So, रजः तमः च अभिभूय सत्त्वम् भवति Purity / chastity prevails when Passion and Ignorance are overcome. But the point to be deliberated is ‘Are Passion and Ignorance to be overcome by Purity / chastity or are they to be overcome by wanton effort?’ Obviously, Passion and Ignorance are to be overcome wantonly.

(४) The implicit message is to do that wanton effort, so that neither सत्त्वम् (अभिभूय) रजः (भवति) Passion would not prevail by overcoming Purity nor सत्त्वम् (अभिभूय) तमः (भवति) Ignorance would prevail by overcoming Purity. सत्त्वम् Purity is to be ensured and safeguarded.

YouTube video <https://youtu.be/GdH0EQBVZ-E>

॥ शुभमस्तु ॥

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे १४-११ सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन् >> १४-१३ अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ।

पदच्छेदैः - सर्वद्वारेषु देहे अस्मिन् प्रकाशः उपजायते ।

ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत ॥१४-११॥

पदच्छेदैः - ज्ञानम् यदा तदा विद्यात् विवृद्धम् सत्त्वम् इति उत ॥१४-११॥

लोभः प्रवृत्तिरारम्भः कर्मणामशमः स्पृहा ।

पदच्छेदैः - लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा ।

रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥१४-१२॥

पदच्छेदैः - रजसि एतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ॥१४-१२॥

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ।

पदच्छेदैः - अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च ।

तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥१४-१३॥

पदच्छेदैः - तमसि एतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ॥१४-१३॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	ज्ञानम्		अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु	प्रकाशः	यदा		उपजायते
1b	सत्त्वम्				तदा	विवृद्धम्	
1c					इति उत		विद्यात्

वाक्यांशः (1b) तदा सत्त्वं विवृद्धम् along with इति in (1c) is कर्मपदीयम् of विद्यात् in (1c).

			भरतर्षभ				
2a			रजसि			विवृद्धे	
2b	लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः						
2c	अशमः		कर्मणाम्				

2d	स्पृहा						
2e	एतानि						जायन्ते
<p>रजसि विवृद्धे in (2a) is सति-सप्तमी construct. Though लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः in (2b) अशमः in (2c) and स्पृहा in (2d) all have प्रथमा विभक्तिः, they are not subject-words by themselves. They are details of एतानि in (2e).</p>							
			कुरुनन्दन				
3a			तमसि			विवृद्धे	
3b	अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च						
3c	एतानि						जायन्ते
<p>तमसि विवृद्धे in (3a) is सति-सप्तमी construct. Though अप्रकाशः अप्रवृत्तिः प्रमादः मोहः in (3b) all have प्रथमा विभक्तिः, they are not subject-words by themselves. They are details of एतानि in (3c).</p>							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

यदा ज्ञानम् अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु प्रकाशः इति उपजायते तदा सत्त्वम् विवृद्धम् विद्यात् उत

01. यदा - conjunctive अव्ययम् when
02. अस्मिन् - इदम् सर्व. अत्र पुं. 7'1 /
03. देहे - देह body पुं. 7'1 /
04. सर्वद्वारेषु - सर्वद्वार नपुं. 7'3 / सर्वाणि द्वाराणि इति सर्वद्वाराणि (कर्मधारयः) /
 a. द्वाराणि - द्वार port नपुं. 1'3 /
05. प्रकाशः - प्रकाशः light पुं. 1'1 /
06. उपजायते - उपजन्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / उपजन् 4 Ā. 1 To be born or produced, originate, arise, grow; उष्मणश्चोपजायन्ते Ms.1.45; H. Pr.38; संरास्तेषूपजायते Bg.2.62;14.11. -2 To happen, take place, become visible, appear; प्राणविपत्तिरुपजायते K.160. -3 To be or become, be or exist
07. तदा - conjunctive अव्ययम् then
08. ज्ञानम् - ज्ञान knowledge नपुं. 1'1 /

09. सत्त्वम् - सत्त्व नपुं. 1'1 / सत्+त्त्व the characteristics of being सत् good, chastity
10. विवृद्धम् - विवृद्ध-धातोः क्त-वि. विवृद्ध grown / अत्र नपुं. 1'1 /
11. इति - अव्ययम् as such
12. विद्यात् - विद्-धातोः आशीर्लिङ्-लकारे प्र.पु. एक. / विद् विदँ ज्ञाने (to understand, to learn, to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think) अदादिः, ०२.००५९ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्
13. उत - अव्ययम् / उत ind. 1 A particle expressing (a) doubt, uncertainty, guess (or); तत्किमयमातपदोषः स्यादुत यथा मे मनसि वर्तते Ś.3; स्थाणुरयमुत पुरुषः G. M. वीरो रसः किमयमित्युत दर्प एषः Veeracharitam. (b) alternative; usually a correlative of किं (whether, or); किमिदं गुरुभिरुपदिष्टमुत धर्मशास्त्रेषु पठितमुत मोक्षप्राप्तियुक्तिरियम् K.155; किं येन सृजसि व्यक्तमुत येन बिभर्षि तत् Ku.6.23; the place of उत is also taken by आहो or आहोस्वित्; sometimes आहो, आहोस्वित् or स्वित् are joined to उत. (c) association, connection, (having a cumulative force, 'and', 'also'); उत बलवानुताबलः; (d) interrogation; उत दण्डः पतिष्यति; (e) deliberation; (f) intensity; (g) wishing (especially at the beginning of a sentence followed by a potential 'would that'); (h) sometimes used as an expletive; (i) oft. used for the sake of emphasis especially at the end of a line after इति or a verb; तदा विद्याद्विवृद्धं सत्त्वमित्युत Bg.14.11; धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत 1.40
- भरतर्षभ रजसि विवृद्धे लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा एतानि जायन्ते
14. भरतर्षभ - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / भरतेषु ऋषभः इव / prominent among descendants of Bharata dynasty
15. रजसि - रजस् नपुं. 7'1 / रजस् n. [रज्ज्-असुन् नलोपः Un.4.224] 1 Dust, powder, dirt; धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति Ś.7.17; आत्मोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीयाः 1.8; R.1.42;6.33. -2 The dust or pollen of flowers; भूयाद् कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः (पन्थाः) Ś.4.11; Me.35,67; Śi.7.42. -3 A mote in a sunbeam, any small particle (of matter); cf. Ms.8.132; जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणू रजः स्मृतम् Y.1.362. -4 A ploughed or cultivated land, arable field. -5 Gloom, darkness. -6 Foulness, passion, emotion, moral or mental darkness; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः R.9.74. -7 The second of the three Guṇas or constituent qualities of all material substances (the other two being सत्त्व and तमस्; रजस् is supposed to be the cause of the great activity seen in creatures; it predominates in men, as Sattva predominates in gods and and Tamas predominates in demons); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60; Bg.6. 27; रजोजुषे जन्मनि K.; Māl.1.20.
16. लोभः - लोभ greed पुं. 1'1 /

17. प्रवृत्तिः - प्रवृत्ति स्त्री. 1'1 / प्रवृत्तिः *f.* 1 Continued advance. -2 Rise, origin, source, flow (of words &c.); प्रवृत्तिरासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी Ku.2.17. -3 Appearance, manifestation; कुसुमप्रवृत्तिसमये Ś.4.9. (v. I.); R.11.43;14.39;15.4. -4 Advent, setting in, commencement; आकालिकीं वीक्ष्य मधुप्रवृत्तिम् Ku.3.34. -5 Application or addiction to, tendency, inclination, predilection, propensity; न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् Bg.11.31; सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः Ś.1.22. -6 Conduct, behaviour; त्वां प्रत्यकस्मात् कलुषप्रवृत्तौ R.14.73. -7 Employment, **occupation, activity**; विदितं वो यथा स्वार्था न मे काश्चित् प्रवृत्तयः Ku.6.26. -8 Use, employment, currency (as of a word). -9 **Continued effort, perseverance**. -10 Signification, sense, acceptance (of a word). -11 Continuance, permanence, prevalence. -12 Active life, taking an active part in worldly affairs (opp. निवृत्ति); प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा H.
18. आरम्भः beginning पुं. 1'1 /
19. कर्मणाम् - कर्मन् नपुं. 6'3 / कर्मन् *-m.* Viśvakarmā; शक्रस्य नु सभा दिव्या भास्वरा कर्मनिर्मिता Mb.2.7.1. *-n.* [कृ-मनिन् Uṇ.4.144] 1 Action, work, deed. -2 Execution, performance; प्रीतोऽस्मि सोऽहं यद् भुक्तं वनं तैः कृतकर्मभिः Rām.5.63.30. -3 Business, office, duty; संप्रति विषवैद्यानां कर्म M.4. -4 A religious rite (it may be either नित्य, नैमित्तिक or काम्य). -5 A specific action, moral duty. -6 (a) Performance of religious rites as opposed to speculative religion or knowledge of Brahman (opp. ज्ञान); अपरो दहने स्वकर्मणां ववृते R.8.20. (b) Labour, **work**. -7 Product, result. -8 A natural or active property (as support of the earth). -9 Fate, the certain consequence of acts done in a former life; कर्मायतं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मानुसारिणी Bh.2.89,94. -10 (In gram.) The object of of an action; कर्तुरीप्सिततमं कर्म P.I.4.49. -11 (In Vaiś. Phil.) Motion considered as one of the seven categories of things; (thus defined:--एकद्रव्यमगुणं संयोगविभागेष्वनपेक्षकारणं कर्म Vaiś. Sūtra. (It is five-fold:-- उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा । प्रसारणं च गमनं कर्माण्येतानि पञ्च च ॥ Bhāṣā P.6.)
20. अशमः - अशम पुं. 1'1 / न शमः इति अशमः (नञ्-तत्पुरुषः) / अशमः non-pacification
21. स्पृहा - स्त्री. 1'1 / स्पृहा [स्पृह्-अञ्] Desire, eager desire, ardent wish, longing, envy, covetousness
22. एतानि - एतद् सर्व. अत्र नपुं. 1'3 /
23. जायन्ते - जन्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / जन् जनीं प्रादुर्भावे (to be born, to become, to come to existence) दिवादिः ०४.००४४ आत्मनेपदी अकर्मकः सेट् कुरुनन्दन तमसि विवृद्धे अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च एतानि जायन्ते
24. कुरुनन्दन - वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / कुरुन् नन्दयति इति कुरुनन्दनः / darling of descendants of Kuru dynasty
25. तमसि - तमस् नपुं. 7'1 / तमस् *n.* [तम्-असुन्] 1 Darkness; किं वाऽभविष्यदरुण-स्तमसां विभेता तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् Ś.7.4.; V.1.7; Me.39. -2 The gloom or darkness of hell; धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् Ms.4.242. -3 Mental darkness, ignorance, illusion,

error, मुनिसुताप्रणयस्मृतिरोधिना मम च मुक्त- मिदं तमसा मनः Ś.6.8. -4 (In Sān. phil.) **Darkness or ignorance, as one of the three qualities or constituents of everything in nature** (the other two being सत्त्व and रजस्); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60

26. अप्रकाशः - पुं. 1'1 / the state of lack of light, philosophically, lack of light of knowledge
27. अप्रवृत्तिः - स्त्री. 1'1 / opposite of प्रवृत्तिः
28. च - अव्ययम् and
29. प्रमादः - पुं. 1'1 / प्रमादः pramādaḥ 1 Carelessness, negligence, inattention, inadvertence, oversight; विजिगीषुमिवानयप्रमादौ Ki.13.29; ज्ञातुं प्रमादस्खलितं न शक्यम् Ś.6.25; विद्यां प्रमादगुणितामिव चिन्तयामि Ch. P.1. -2 Intoxication, drunkenness. -3 (a) Fainting, swoon. (b) Insanity, madness. -4 **A mistake, blunder, mistaken judgment**; Pt.1.39.
30. मोहः - पुं. 1'1 / मोहः [मुह घञ्] 1 Loss of consciousness, fainting, a swoon, insensibility; मोहेनान्तर्वरतनुरियं लक्ष्यते मुच्यमाना V.1.8; मोहादभूत् कष्टतरः प्रबोधः R.14.56; Ku.3.73; कतिचन पेतुरुपेत्य मोहमुद्राम् Śiva B.28.88. -2 Perplexity, **delusion**, embarrassment, confusion; यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव Bg.4.35. -3 Folly, ignorance, infatuation; तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् R.1.2; Ś.7.25. -4 Error, mistake. -5 Wonder, astonishment. -6 Affliction, pain. -7 A magical art employed to confound an enemy. -8 (In phil.) Delusion of mind which prevents one from discerning the truth (makes one believe in the reality of worldly objects and to be addicted to the gratification of sensual pleasures); महामोहं च मोहं च तमश्चाज्ञानवृत्तयः Bhāg.3.12.2. -9 Illusion of attachment or love; स्वगृहोद्यानगतोऽपि स्निग्धैः पापं विशङ्क्यते मोहात् Pt.2.171
31. एव - अव्ययम् only

अन्वयार्थाः Overall Meaning

यदा ज्ञानम् अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु प्रकाशः उपजायते तदा सत्त्वम् विवृद्धम् इति विद्यात् उत - When the knowledge-light arises in all the gates in this body, then one should also know that chastity has increased predominantly.

भरतर्षभ Oh prominent among descendants of Bharata

रजसि विवृद्धे लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा एतानि जायन्ते - when the Rajas increases predominantly, Greed, exertion, undertaking of actions, unrest, and craving are born

कुरुनन्दन O darling of the Kurus !

तमसि विवृद्धे अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च एतानि जायन्ते - when the Tamas is on the increase predominantly, Absence of [mental] illumination, non-exertion, negligence and mere delusion are born

छन्दोविश्लेषणम्

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन् (८ अक्षराणि) “षु देहे” एतेषां मात्राः १-२-२

प्रकाश उपजायते (८ अक्षराणि) “पजाय” एतेषां मात्रा: १-२-१
 ज्ञानं यदा तदा विद्याद् (८ अक्षराणि) “तदा वि(द्या)” एतेषां मात्रा: १-२-२
 विवृद्धं सत्त्वमित्युत (८ अक्षराणि) “त्वमित्यु” एतेषां मात्रा: १-२-१
 अस्मिन् (१४-११) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः
 लोभः प्रवृत्तिरारम्भः (८ अक्षराणि) “तिरार(म्भ)” एतेषां मात्रा: १-२-२
 कर्मणामशमः स्पृहा (८ अक्षराणि) “शमः स्पृ” एतेषां मात्रा: १-२-१
 रजस्येतानि जायन्ते (८ अक्षराणि) “नि जाय(न्ते)” एतेषां मात्रा: १-२-२
 विवृद्धे भरतर्षभ (८ अक्षराणि) “रतर्ष” एतेषां मात्रा: १-२-१
 अस्मिन् (१४-१२) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः
 अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च (८ अक्षराणि) “प्रवृत्ति(श्च)” एतेषां मात्रा: १-२-२
 प्रमादो मोह एव च (८ अक्षराणि) “ह एव” एतेषां मात्रा: १-२-१
 तमस्येतानि जायन्ते (८ अक्षराणि) “नि जाय(न्ते)” एतेषां मात्रा: १-२-२
 विवृद्धे कुरुनन्दन (८ अक्षराणि) “रुनन्द” एतेषां मात्रा: १-२-१
 अस्मिन् (१४-१३) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) I would like to extend the tabulation composed earlier for a comparative study of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः

गुणप्रकारः →	सत्त्वम्	रजः	तमः
Attributes विशेषणानि	प्रकाशकम् अनामयम्	रागात्मकम्	मोहनम्
Genesis कारणानि	निर्मलत्वात्	तृष्णासङ्गसमुद्भवम्	अज्ञानजम्
Binds by कथं बध्नाति	सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च	कर्मसङ्गेन	प्रमादालस्यनिद्राभिः
कदा सञ्जयति	सुखे	कर्मणि	प्रमादे
विवृद्धे	सत्त्वे विवृद्धे ज्ञानम् अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु प्रकाशः उपजायते	रजसि विवृद्धे लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा एतानि जायन्ते	तमसि विवृद्धे अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च एतानि जायन्ते

(२) From the mention रजसि विवृद्धे लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा एतानि जायन्ते one can alternatively take it that लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा are the symptoms that रजः is विवृद्धम्.

Likewise अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च are the sure symptoms that तमः is विवृद्धम्.

So, these symptoms are useful for self-analysis, self-correction and self-improvement, that रजः does not become विवृद्धम्. तमः of course must not become विवृद्धम्.

(३) Comes to mind that कर्मणाम् अशमः is Sanskrit phrase for workaholism. The philosophy of workaholism wants you to take it that 'change of work is rest' कर्मन्तरं विश्रामः. That is विवृद्धम् रजः, right ?

Being passionate about anything causes restlessness कर्मणामशमः. The passion and restlessness may cause failure of discretion, being indifferent of things around. This has been paraphrased beautifully by महाकविः कालिदासः in मेघदूतम् - कामार्ता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु Passion causes the weakness about being conscious of things around, causes failure of discretion, causes weakness of indiscretion.

(४) The mention अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु प्रकाशः उपजायते brings to mind a devotional song in Marathi उजेडी राहीले उजेड होऊन meaning (on experiencing His grace) the soul becomes all light and shines all illumination.

Listen to <https://www.youtube.com/watch?v=fB-phlSkJ4c> Further on in this song मागे पुढे दाटे ज्ञानाचा उजेड it is the light of knowledge engulfing (all round) in the front and in the back.

॥ शुभमस्तु ॥

YouTube video <https://youtu.be/IQNTqV-CxWs>

=====

The text can be read and downloaded from my Blog-posts, to which links are as below -

(1) <https://geetaabhyaasa.blogspot.com/2024/12/blog-post.html>

(2) <https://geetaaswaadhyaaya.blogspot.com/2024/12/blog-post.html>

Presently I am not able to edit or add to my blogs

(3) <https://study1geetaa2sanskrit.wordpress.com/>

(4) <https://slabhyankar.wordpress.com/>

=====

गीताभ्यासे १४-१४ यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु + १४-१५ रजसि प्रलयं गत्वा

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ।

पदच्छेदैः - यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयम् याति देहभृत् ।

तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥१४-१४॥

पदच्छेदैः - तदा उत्तमविदाम् लोकान् अमलान् प्रतिपद्यते ॥१४-१४॥

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते ।

पदच्छेदैः - रजसि प्रलयम् गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते ।

तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥१४-१५॥

पदच्छेदैः - तथा प्रलीनः तमसि मूढयोनिषु जायते ॥१४-१५॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र .	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a			सत्त्वे		यदा तु	प्रवृद्धे	
1b	देहभृत्	प्रलयम्					याति
1c	(देहभृत्)	अमलान् लोकान्	उत्तमविदाम्		तदा		प्रतिपद्यते

Even with सतिसप्तमी of सत्त्वे प्रवृद्धे in (1a), the conjunctive pair यदा in (1a) and तदा in (1c) is relevant, because सतिसप्तमी of सत्त्वे प्रवृद्धे is sub-clause of देहभृत् प्रलयम् याति.

The total clause of (1a) and (1b) together i.e. यदा देहभृत् सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयम् याति is sub-clause of तदा उत्तमविदाम् अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते.

(देहभृत्) is the implicit subject of प्रतिपद्यते also.

2a	(देहभृत्)	प्रलयम्	रजसि			गत्वा	
2b			कर्मसङ्गिषु				जायते

Since गत्वा in (2a) is क्त्वान्तम् it is necessarily समानकर्तृक with जायते in (2b). The implicit common subject-word समानकर्तृपदम् for both is (देहभृत्).

3a			तमसि		तथा	प्रलीनः	
3b	(देहभृत्)		मूढयोनिषु				जायते

The phrase तथा तमसि प्रलीनः in (3a) is adjectival of the implicit subject (देहभृत्) in (3b).

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

यदा देहभृत् सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयम् याति

01. यदा - अव्ययम् when

02. देहभृत् - वि. अत्र पुं. / नपुं. 1'1 / देहं बिभर्तीति देहभृत् (उपपद-तत्पुरुषः)

03. सत्त्वे - सत्त्व नपुं. 7'1 / सत्+त्वं the characteristics of being सत् good, chastity

04. प्रवृद्धे - प्रवृद्ध-धातोः क्त-वि. प्रवृद्ध / अत्र नपुं. 7'1 / प्रवृद्ध pravṛddha p. p. 1 Full-grown. -2 Increased, augmented, expanded, enlarged; प्रवृद्धं यद् वैरं मम खलु शिशोरेव कुरुभिः Ve.1.10. -3 Full, deep

05. तु - अव्ययम् however

06. प्रलयम् - प्रलय पुं. 2'1 / प्रलयः 1 Destruction, annihilation, dissolution; स्थानानि किं हिमवतः प्रलयं गतानि Bh.3.70,69; प्रलयं नीत्वा Si.11.66. 'causing to disappear'. -2 The destruction of the whole universe (at the end of a *kalpa*), universal destruction; Ku.2.8; अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा Bg.7.6. -3 Any extensive destruction or devastation.

07. याति - या-धातोः लटि प्र.पु. एक. / या प्रापणे (to go, to pass) अदादिः ०२.००४४ परस्मैपदी सकर्मकः अनिट्

तदा उत्तमविदाम् अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते

08. तदा - अव्ययम् then

09. उत्तमविदाम् - उत्तमविद् वि. अत्र पुं. 6'3 / उत्तमं वेत्ति इति उत्तमविद् (उपपदान्वितः बहुव्रीहिः)

a. उत्तमम् - उत्तम the best वि. अत्र नपुं. 2'1 /

b. वेत्ति - विद्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / विद् विदं ज्ञाने (to understand, to learn, to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think) अदादिः, ०२.००५९ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्

10. अमलान् - अमल वि. अत्र पुं. 2'3 / न मलः यस्य सः अमलः (बहुव्रीहिः) / अमल spotless, faultless, perfect

11. लोकान् - लोक realm पुं. 2'3 /

12. प्रतिपद्यते - प्रतिपद्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / प्रतिपद् to attain to

रजसि प्रलयम् गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते

13. रजसि - रजस् नपुं. 7'1 / रजस् *n.* [रज्ज्-असुन् नलोपः Un.4.224] 1 Dust, powder, dirt; धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति Ś.7.17; आत्मोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीयाः 1.8; R.1.42;6.33. -2 The dust or pollen of flowers; भूयाद् कुशेशयरजोमृदुरेणुरस्याः (पन्थाः) Ś.4.11; Me.35,67; Śi.7.42. -3 A mote in a sunbeam, any small particle (of matter); cf. Ms.8.132;

जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणू रजः स्मृतम् Y.1.362. -4 A ploughed or cultivated land, arable field. -5 Gloom, darkness. -6 Foulness, passion, emotion, moral or mental darkness; अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि

रजोनिमीलिताः R.9.74. -7 The second of the three Guṇas or constituent qualities of all material substances (the other two being सत्त्व and तमस्; रजस् is supposed to be the cause of the great activity seen in creatures; it predominates in men, as *Sattva* predominates in gods and *Tamas* predominates in demons); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60; Bg.6. 27; रजोजुषे जन्मनि K.; Māl.1.20.

14. गत्वा - गम्-धातोः क्त्वान्तम् / गम् गमूँ गतौ (to go) भ्वादिः, ०१.११३७ परस्मैपदी, सकर्मकः, अनिट्

15. कर्मसङ्गिषु - कर्मसङ्गिन् वि. अत्र पुं. 7'3 / कर्मणि सङ्गः कर्मसङ्गः (सप्तमी-तत्पुरुषः) / कर्मसङ्गः अस्य अस्ति इति कर्मसङ्गी /

a. कर्मणि - कर्मन् work नपुं. 7'1 /

b. सङ्गः - पुं. 1'1 / सङ्गः - attachment, involvement

16. जायते - जन्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / जन् जनीँ प्रादुर्भावे (to be born, to become, to come to existence) दिवादिः ०४.००४४ आत्मनेपदी अकर्मकः सेट्

तथा तमसि प्रलीनः मूढयोनिषु जायते

17. तथा - अव्ययम् also, furthermore

18. तमसि - तमस् नपुं. 7'1 / तमस् *n.* [तम्-असुन्] 1 Darkness; किं वाऽभविष्यदरुण- स्तमसां विभेता तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् Ś.7.4.; V.1.7; Me.39. -2 The gloom or darkness of hell; धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् Ms.4.242. -3 Mental darkness, ignorance, illusion, error, मुनिसुताप्रणयस्मृतिरोधिना मम च मुक्त- मिदं तमसा मनः Ś.6.8. -4 (In Sāñ. phil.) Darkness or ignorance, as one of the three qualities or constituents of everything in nature (the other two being सत्त्व and रजस्); अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः Ku.6.60

19. प्रलीनः - प्रलि-धातोः क्त-वि. प्रलीन immersed / अत्र पुं. 1'1 /

20. मूढयोनिषु - मूढयोनि स्त्री. 7'3 / मूढा योनिः इति मूढयोनिः (कर्मधारयः) /

a. मूढा - मुह्-धातोः क्त-वि. मूढ / अत्र स्त्री. 1'1 / मुह् मुहँ वैचित्ये दिवादिः ०४.००९५ परस्मैपदी अकर्मकः वेट् (to lose senses, to faint, to be foolish, to err)

b. योनिः - योनि स्त्री. 1'1 / योनिः *yonih m. f.* [यु-नि Uṇ.4.51] 1 Womb, uterus, vulva, the female organ of generation. -2 Any place of birth or origin, generating cause, spring, fountain; स्वासु योनिषु शाम्यति Ms.9.321; सा योनिः सर्ववैराणां सा हि लोकस्य निरृतिः U.5.30; जगद्योनिरयोनिस्त्वम् Ku.2.9; 4.43; oft. at the end of comp. in the sense of 'sprung or produced from'; ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते Bg.

5.22. -3 A mine. -4 An abode, a place, repository, seat, receptacle. -5 Home, lair. -6 A family, stock, race, birth, **form of existence**; as मनुष्ययोनि, पक्षि, पशु &c.

अन्वयार्थः Overall Meaning

यदा देहभृत् सत्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयम् याति If the embodied one meets with dissolution when chastity is predominant,
तदा उत्तमविदाम् अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते - then he attains to the spotless realm of the knowers of the Highest.
रजसि प्रलयम् गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते Meeting with dissolution when passion is prevalent, one is born among those attached to work
तथा तमसि प्रलीनः मूढयोनिषु जायते - Similarly, one who has met with dissolution when lowliness prevails, is born in the species of poor intelligence.

छन्दोविश्लेषणम्

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु (८ अक्षराणि) “प्रवृद्धे” एतेषां मात्राः १-२-२
प्रलयं याति देहभृत् (८ अक्षराणि) “ति देह” एतेषां मात्राः १-२-१
तदोत्तमविदां लोकान् (८ अक्षराणि) “विदां लो” एतेषां मात्राः १-२-२
अमलान्प्रतिपद्यते (८ अक्षराणि) “तिपद्य” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१४-१४) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः
रजसि प्रलयं गत्वा (८ अक्षराणि) “लयं ग(त्वा)” एतेषां मात्राः १-२-२
कर्मसङ्गिषु जायते (८ अक्षराणि) “षु जाय” एतेषां मात्राः १-२-१
तथा प्रलीनस्तमसि (८ अक्षराणि) “नस्तम” एतेषां मात्राः २-१-१
मूढयोनिषु जायते (८ अक्षराणि) “षु जाय” एतेषां मात्राः १-२-१

तृतीये पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१४-१५) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The three results (1) अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते (2) कर्मसङ्गिषु जायते (3) मूढयोनिषु जायते have conditions (1) सत्त्वे प्रवृद्धे (2) रजसि प्रलयं गत्वा (3) तमसि प्रलीनः. All three conditions have past tense, for which three different grammatical styles are used. (1) सत्त्वे प्रवृद्धे has सतिसप्तमी (2) गत्वा is क्त्वान्तम् (3) प्रलीनः is क्त-विशेषणम्. That is some point of interest for learning संस्कृत and गीता together.

(२) I would like to add one more row #6 to the tabulation composed for a comparative study of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः

अनुक्र.	गुणप्रकारः →	सत्त्वम्	रजः	तमः
1	Attributes विशेषणानि	प्रकाशकम् अनामयम्	रागात्मकम्	मोहनम्

2	Genesis कारणानि	निर्मलत्वात्	तृष्णासङ्ग समुद्भवम्	अज्ञानजम्
3	Binds by कथं बध्नाति	सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च	कर्मसङ्गेन	प्रमादालस्य निद्राभिः
4	कदा सञ्जयति	सुखे	कर्मणि	प्रमादे
5	विवृद्धे	सत्त्वे विवृद्धे ज्ञानम् अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु प्रकाशः उपजायते	रजसि विवृद्धे लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा एतानि जायन्ते	तमसि विवृद्धे अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च एतानि जायन्ते
6	प्रलये	उत्तमविदाम् अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते	कर्मसङ्गिषु जायते	मूढयोनिषु जायते

(3) Wonder, whether artists and artisans are inherently कर्मसङ्गिनः, because they breathed their last of the previous life रजसि with passion predominant.

(4) Some generally impossible guidance on how one should breathe one's last is detailed in

प्रयाणकाले मनसाऽचलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव । भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक् स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ ८-१०॥	He who leaves the body with mind unmoved and filled with devotion, by the power of his meditation gathering between his eyebrows his whole vital energy, attains the Supreme.
--	---

Also

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च । मूढन्यार्धायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥ ८-१२ ॥	Properly controlling all the gates [in the body]; well restraining the mind in the heart; fixing one's own prana in the head; taking resort to the firmness of the Yoga
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् । यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ ८-१३ ॥	Uttering the one-syllabled Om, the immutable Brahman and remembering Me, he who departs, leaving the body, attains to the Supreme

Earlier, the carry forward into next life was detailed in

न हि कल्याणकृत्कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ६-४० ॥	No one who does good ever comes to an evil end.
प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः । शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ६-४१ ॥	Having attained to the worlds of the righteous and having dwelt there for everlasting years, he who fell from Yoga is born in a house of the pure and wealthy.

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् । एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ६-४२ ॥	Or, he may be born in the family of the wise sages, though a birth like this is, indeed, very difficult to obtain.
तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् । यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥ ६-४३ ॥	Then the experience acquired in his former life will revive, and with its help he will strive for perfection more eagerly than before.

पूर्वाभ्यासेन तेनैव हियते हयवशोऽपि सः । जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ६-४४ ॥	Unconsciously he will return to the practices of his old life; so that he who tries to realise spiritual consciousness is certainly superior to one who only talks of it.
--	---

<p>प्रयत्नादयतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः । अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ६-४५॥</p>	<p>Then after many lives, the student of spirituality, who earnestly strives, and whose sins are absolved, attains perfection and reaches the Supreme.</p>
---	--

(५) Of course, one cannot take it that “I will breathe my last as specified”. What is specified has to be imbibed into one’s character by constant practice. Only then ‘as specified’ can happen when breathing one’s last. There is a good saying सुभाषितम् - गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् practise righteousness, considering that Death always has its hold on you and may deliver its stroke anytime. It is certainly not good, that Death delivers its stroke when you are engaged in unrighteousness.

(६) One may also note अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् (६-४५) after many lives one attains perfection, the final beatitude. This is repeated बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते (७-१९) After many lives the wise man realises Me. He only knows when the soul is eligible for the final beatitude. Our job is धर्ममाचरेत् practise righteousness. Leave the final beatitude to Him.

In fact the last eighteenth chapter of Gita is मोक्षसंन्यासयोगः giving away संन्यासः of any desire for मोक्षः the final beatitude

(७) These two श्लोकौ delineating सत्त्वे प्रवृद्धे प्रलयं याति (चेत्) उत्तमविदाम् अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते, रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसङ्गिषु जायते, तमसि प्रलीनः मूढयोनिषु जायते the message implicit is “stay सत्त्वे प्रवृद्धे practise righteousness with faith and devotion unto Him all the time.”

YouTube video <https://youtu.be/0k09hJdbhsg>

॥ शुभमस्तु ॥

गीताभ्यासे १४-१६ कर्मणः सुकृतस्याहुः

=====

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।

पदच्छेदैः - कर्मणः सुकृतस्य आहुः सात्त्विकम् निर्मलम् फलम् ।

रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥१४-१६॥

पदच्छेदैः - रजसः तु फलम् दुःखम् अज्ञानम् तमसः फलम् ॥१४-१६॥

वाक्याशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	(बुधाः)	सात्त्विकम् निर्मलम् फलम्	सुकृतस्य कर्मणः				आहुः
2	फलम्		रजसः (कर्मणः)	दुःखम्	तु		(भवति)
3	फलम्		तमसः (कर्मणः)	अज्ञानम्			(भवति)

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

सुकृतस्य कर्मणः सात्त्विकम् निर्मलम् फलम् आहुः

01.सुकृतस्य - सुकृत वि. अत्र नपुं. 6'1 / सुकृ-धातोः क्त-वि. सुकृत done well /

02.कर्मणः - कर्मन् deed नपुं. 6'1

03.सात्त्विकम् - सात्त्विक वि. अत्र नपुं. 2'1 / सात्त्विक a. (-की f.) [सत्त्वगुणेन तत्कार्येण मनसा वा निर्वृत्तः ठञ्] 1 Real, essential. -2 True, genuine, natural. -3 Honest, sincere, good. -4 Virtuous, amiable. -5 Vigorous. -6 Endowed with the quality *Sattva* (goodness). -7 Belonging to or derived from the *Sattva* quality; ये चैव सात्त्विका भावाः Bg.7.12;14.16. -8 Caused by internal feeling or sentiment (as of love), internal; तद्भूरिसात्त्विकविकारमपास्तधैर्यमाचार्यकं विजयि मान्मथमाविरासीत् Māl.1.26. -कः 1 An external indication of (internal) feeling or emotion, one of the kinds of *Bhāvas* in poetry; (these are eight: स्तम्भः स्वेदोऽथ रोमाञ्चः स्वरभङ्गोऽथ वेपथुः । वैवर्ण्यमश्रुप्रलय इत्यष्टौ सात्त्विकाः स्मृताः ॥

04.निर्मलम् - निर्मल वि. अत्र नपुं. 2'1 / निर्गतः मलः यस्मात् तत् निर्मलम् (बहुव्रीहिः)

a. निर्गतः - निर्गत gone away वि. अत्र पुं. 1'1 /

b. मलः - dirt, blemish

05.फलम् - फल fruit नपुं. 2'1 /

- 06.आहुः - ब्रू-धातोः लङ्-लकारे प्र.पु. बहु. / ब्रू ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि (to speak, to tell, to explain) अदादिः, ०२.००३९ उभयपदी, द्विकर्मकः, सेट्
- रजसः (कर्मणः) फलम् तु दुःखम्
- 07.रजसः - रजस् passion नपुं. 5'1 or 6'1 /
- 08.तु - अव्ययम् however
- 09.दुःखम् - grief नपुं. 1'1 /
- तमसः (कर्मणः) फलम् अज्ञानम्
- 10.तमसः - तमस् darkness नपुं. 5'1 or 6'1 /
- 11.अज्ञानम् - अज्ञान ignorance नपुं. 1'1 /

अन्वयार्थः Overall Meaning

सुकृतस्य कर्मणः सात्त्विकम् निर्मलम् फलम् आहुः They say the fruit of a meritorious action is spotless and full of purity;

रजसः फलम् तु दुःखम् the outcome of Passion is misery,

तमसः फलम् अज्ञानम् and of Ignorance darkness.

छन्दोविश्लेषणम्

कर्मणः सुकृतस्याहुः (८ अक्षराणि) “कृतस्या” एतेषां मात्राः १-२-२
 सात्त्विकं निर्मलं फलम् (८ अक्षराणि) “र्मलं फ” एतेषां मात्राः १-२-१
 रजसस्तु फलं दुःखम् (८ अक्षराणि) “फलं दुः” एतेषां मात्राः १-२-२
 अज्ञानं तमसः फलम् (८ अक्षराणि) “मसः फ” एतेषां मात्राः १-२-१
 अस्मिन् (१४-१६) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) This श्लोकः suggests adding one more row #7 to the tabulation composed for a comparative study of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः

अनुक्र.	गुणप्रकारः →	सत्त्वम्	रजः	तमः
1	Attributes विशेषणानि	प्रकाशकम् अनामयम्	रागात्मकम्	मोहनम्
2	Genesis कारणानि	निर्मलत्वात्	तृष्णासङ्ग समुद्भवम्	अज्ञानजम्
3	Binds by कथं बध्नाति	सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च	कर्मसङ्गेन	प्रमादालस्य निद्राभिः
4	कदा सञ्जयति	सुखे	कर्मणि	प्रमादे
5	विवृद्धे	सत्त्वे विवृद्धे ज्ञानम्	रजसि विवृद्धे	तमसि विवृद्धे

		अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु प्रकाशः उपजायते	लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा एतानि जायन्ते	अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च एतानि जायन्ते
6	प्रलये	उत्तमविदाम् अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते	कर्मसङ्गिषु जायते	मूढयोनिषु जायते
7	कर्मणः फलम्	सात्त्विकं निर्मलम्	दुःखम्	अज्ञानम्

(२) The phrase सुकृतस्य कर्मणः can be interpreted in two ways. Taking सुकृत as adjective of कर्म, the meaning of सुकृतस्य कर्मणः is 'of job done well'. Taking सुकृत to be an adjective for the doer, who does a good job, सुकृतस्य कर्मणः सात्त्विकम् निर्मलम् फलम् means the कर्म job done by one, who does a good job, yields सात्त्विकम् chaste निर्मलम् faultless fruit.

The word सुकृत in नादते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः (5-15) is antonym of पापम्. This meaning is of course appropriate for सुकृतस्य कर्मणः सात्त्विकम् निर्मलम् फलम्. Note, as antonym of sin, सुकृतम् कर्म is job done well with good intentions also.

(३) In the sentence सुकृतस्य कर्मणः सात्त्विकम् निर्मलम् फलम् the word सात्त्विकम् is an adjective derived from सत्त्वम्. Adjective from रजः is राजसम् and तामसम् from तमः. But the construction does not say राजसम् फलम् or तामसम् फलम्. The three sentences have constructional variations.

Alternatively, since रजसः is 5'1 or 6'1 of रजस् and तमसः is 5'1 or 6'1 of तमस्, the statement should have been सत्त्वात्/सत्त्वस्य फलम् सुखम् ? Earlier (see row #4) there has been the statement सत्त्वम् सुखे सञ्जयति. So, सत्त्वात्/सत्त्वस्य फलम् सुखम् seems logical ?

(४) Also, in row #2 तमः अज्ञानजम् whereas here तमसः फलम् अज्ञानम्. So, what is अज्ञानजम् what is born out of अज्ञानम्, yields अज्ञानम् only as फलम्. A creeper of bitter gourd yields bitter gourd only.

(५) I am also wondering whether there can be a good example of रजसः फलम् तु दुःखम् the outcome of Passion is misery. Comes to mind the fable of the hare and the lion. One day it is the turn of the hare to offer himself as the prey for the lion. The hare reaches the den very late. When asked by the lion the reason for the delay, the hare pleads that he was stopped by another lion. Annoyed by this mention of another lion, the lion asks him to show the other lion. The hare leads him to a deep well. The lion mistakes his own image in the water as the other lion and jumps at the image ... and ... The false ego of the lion and his hyper activity of jumping into the well is रजः, because रजः कर्मणि सञ्जयति. रजसः फलम् तु दुःखम् Q.E.D.

YouTube video <https://youtu.be/6dQ8SWnOzbY>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १४-१७ सत्त्वात्सञ्जायते ज्ञानम्

=====

सत्त्वात्सञ्जायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।

पदच्छेदैः - सत्त्वात् सञ्जायते ज्ञानम् रजसः लोभः एव च ।

प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥१४-१७॥

पदच्छेदैः - प्रमादमोहौ तमसः भवतः अज्ञानम् एव च ॥१४-१७॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	ज्ञानम्		सत्त्वात्				सञ्जायते
2	लोभः		रजसः		एव च		(सञ्जायते)
3	प्रमादमोहौ भवतः अज्ञानम्		तमसः		एव च		(सञ्जायन्ते)

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

सत्त्वात् ज्ञानम् सञ्जायते

01.सत्त्वात् - सत्त्व chastity नपुं. 5'1 /

02.ज्ञानम् - ज्ञान knowledge नपुं. 1'1 /

03.सञ्जायते - (सम्+जन्)-धातोः लटि प्र.पु. एक. / सञ्जन् / संजन् - 4 Å. 1 To be born produced. -2 To grow, arise, spring. -3 To be or become.

रजसः लोभः एव च (सञ्जायते)

04.रजसः - रजस् passion नपुं. 5'1 or 6'1 /

05.लोभः - लोभ greed पुं. 1'1 /

06.एव - अव्ययम् also

07.च - अव्ययम् and

तमसः प्रमादमोहौ भवतः अज्ञानम् एव च (सञ्जायन्ते)

08.तमसः - तमस् darkness नपुं. 5'1 or 6'1 /

09.प्रमादमोहौ - प्रमादमोह पुं. 1'2 / प्रमादः च मोहः च इति प्रमादमोहौ (इतरेतर-द्वन्द्वः)

a. प्रमादः - प्रमाद erroneous conduct पुं. 1'1 /

b. मोहः - मोह enticement पुं. 1'1 /

10.भवतः - भवत् what is (around) वि. अत्र नपुं. 6'1 /

11. अज्ञानम् - अज्ञान ignorance नपुं. 1'1 / न ज्ञानम् इति अज्ञानम् (नञ्-तत्पुरुषः)

12. (सञ्जायन्ते) - (सम्+जन्)-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / सञ्जन् / संजन् - 4 Å. 1 To be born produced. -2 To grow, arise, spring. -3 To be or become.

अन्वयार्थाः Overall Meaning

सत्त्वात् ज्ञानम् सञ्जायते from chastity arises knowledge (of the Brahman)

रजसः लोभः एव च (सञ्जायते) - from passion arises greed

तमसः प्रमादमोहौ भवतः अज्ञानम् एव च (सञ्जायन्ते) -from darkness arise erroneous behaviour and falling prey to enticements, also, ignorance of what is around, ignorance of ways of the world

छन्दोविश्लेषणम्

सत्त्वात् सञ्जायते ज्ञानम् (८ अक्षराणि) “यते ज्ञा” एतेषां मात्राः १-२-२

रजसः लोभ एव च (८ अक्षराणि) “भ एव” एतेषां मात्राः १-२-१

प्रमादमोहौ तमसो (८ अक्षराणि) “हौ तम” एतेषां मात्राः २-१-१

भवतोऽज्ञानमेव च (८ अक्षराणि) “नमेव” एतेषां मात्राः १-२-१

तृतीये पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१४-१७) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) This श्लोकः suggests adding one more row #8 to the tabulation composed for a comparative study of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः

अनुक्र.	गुणप्रकारः →	सत्त्वम्	रजः	तमः
1	Attributes विशेषणानि	प्रकाशकम् अनामयम् श्लोक 6	रागात्मकम् श्लोक 7	मोहनम् श्लोक 8
2	Genesis कारणानि	निर्मलत्वात् श्लोक 6	तृष्णासङ्ग समुद्भवम् श्लोक 7	अज्ञानजम् श्लोक 8
3	Binds by कथं बध्नाति	सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च श्लोक 6	कर्मसङ्गेन श्लोक 7	प्रमादालस्य निद्राभिः श्लोक 8
4	कदा सञ्जयति how and when prospers	सुखे श्लोक 9	कर्मणि श्लोक 9	प्रमादे श्लोक 9
5	विवृद्धे	सत्त्वे विवृद्धे ज्ञानम् अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु	रजसि विवृद्धे लोभः प्रवृत्तिः	तमसि विवृद्धे अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च

		प्रकाशः उपजायते श्लोक 11	आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा एतानि जायन्ते श्लोक 12	प्रमादः मोहः एव च एतानि जायन्ते श्लोक 13
6	प्रलये	उत्तमविदाम् अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते श्लोक 14	कर्मसङ्गिषु जायते श्लोक 15	मूढयोनिषु जायते श्लोक 15
7	कर्मणः फलम्	सात्त्विकं निर्मलम् श्लोक 16	दुःखम् श्लोक 16	अज्ञानम् श्लोक 16
8	(अस्मात्) सञ्जायते	ज्ञानम् श्लोक 17	लोभः श्लोक 17	प्रमादमोहौ भवतः अज्ञानम् श्लोक 17

(२) I translated भवतः अज्ञानम् as ignorance of what is around, ignorance of ways of the world. I think it is a good translation. Comprehensively भवतः अज्ञानम् would also include ignorance about the genesis, sustenance and vanishing उत्पत्तिः, स्थितिः and लयः of things in the world. By a review of the above table, one would note that genesis, sustenance and vanishing उत्पत्तिः, स्थितिः and लयः of सत्त्वम्, रजः and तमः themselves have been detailed in rows #2, #4 and #6 respectively.

Actually, regardless of what genesis उत्पत्तिः of सत्त्वम्, रजः and तमः has been mentioned in row#2, the basic genesis उत्पत्तिः of सत्त्वम्, रजः and तमः has been mentioned as सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः, they emanate from प्रकृति only.

If so, are the details in Row#2 incorrect ? No. What are detailed in Row#2 are not the basic genesis उत्पत्तिः of सत्त्वम्, रजः and तमः, but the genesis उत्पत्तिः of सत्त्वम्, रजः and तमः in all the creation, including the fact that a creeper of bitter gourd yields bitter gourd only. Maybe, the seed of bitter gourd has no discretion

of its own that it could be otherwise. But we humans have the privilege of modulating स्थितिः and in turn लयः, if not उत्पत्तिः.

YouTube video https://youtu.be/l2_n8_gFX5U

॥ शुभमस्तु ॥

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥

गीताभ्यासे १४-१८ ऊर्ध्व गच्छन्ति सत्त्वस्थाः

ऊर्ध्व गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।

पदच्छेदैः - ऊर्ध्वम् गच्छन्ति सत्त्वस्थाः मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।

जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥१४-१८॥

पदच्छेदैः - जघन्यगुणवृत्तिस्थाः अधः गच्छन्ति तामसाः ॥१४-१८॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	सत्त्वस्थाः				ऊर्ध्वम्		गच्छन्ति
2	राजसाः				मध्ये		तिष्ठन्ति
3	जघन्यगुणवृत्तिस्थाः तामसाः				अधः		गच्छन्ति

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

सत्त्वस्थाः ऊर्ध्वम् गच्छन्ति

01. सत्त्वस्थाः - सत्त्वस्थ वि. अत्र पुं. 1'3 / सत्त्वे तिष्ठति इति सत्त्वस्थः

(उपपद-तत्पुरुषः)

02. ऊर्ध्वम् - अव्ययम् upwards

03. गच्छन्ति - गम्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / गम् गमूँ गतौ (to go) भ्वादिः, ०१.११३७ परस्मैपदी, सकर्मकः, अनिट्

राजसाः मध्ये तिष्ठन्ति

04. राजसाः - राजस वि. अत्र पुं. 1'3 / राजस a. (-सी f.) [राजसा निर्मितम् अणु] Relating to or influenced by the quality *rajas*, **endowed with the quality *rajas*** or passion; ऊर्ध्व गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः Bg.14.18

05. मध्ये - मध्य in the middle वि. अत्र पुं./नपुं. 7'1 /

06. तिष्ठन्ति - स्था-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / स्था ष्ठा गतिनिवृत्तौ (to stay, to stand) भ्वादिः, ०१.१०७७ परस्मैपदी, अकर्मकः, अनिट्

जघन्यगुणवृत्तिस्थाः तामसाः अधः गच्छन्ति

07. जघन्यगुणवृत्तिस्थाः - जघन्यगुणवृत्तिस्थ वि. अत्र पुं. 1'3 / गुणाः वृत्तयः च इति गुणवृत्तयः (द्वन्द्वः) / जघन्याः गुणवृत्तयः जघन्यगुणवृत्तयः /

जघन्यगुणवृत्तिभिः (जघन्यगुणवृत्तिषु वा) तिष्ठति इति जघन्यगुणवृत्तिस्थः

(उपपदान्विततृतीया-तत्पुरुषः षष्ठी-तत्पुरुषः वा)

- a. गुणाः - गुण पुं. 1'3 / गुणः [गुण्-अच्] 1 A quality (good or bad)
- b. वृत्तयः - वृत्ति स्त्री. 1'3 / वृत्तिः vṛttiḥ f. [वृत्-क्तिन्] 1 Being, existence. -2 Abiding, remaining, attitude, being in a particular state; as in विरुद्धवृत्ति, विपक्षवृत्ति &c. -3 State, condition; त्रयीं तिस्रो वृत्तीस्त्रिभुवनमथो त्रीनपि सुरान् Śiva-mahimna 27. -4 Action, movement, function, operation; शतैस्तमक्षणामनिमेषवृत्तिभिः R.3.43; Ku.3.73; उत्पक्ष्मणोर्नयनयोरुपरुद्धवृत्तिम् (बाष्पम्) Ś.4. 15. -5 Course, method; विनयवारितवृत्तिः Ś.2.12. -6 **Conduct, behaviour**, course of conduct, mode of action; कुरु प्रियसखीवृत्तं सपत्नीजने Ś.4.18; Me.8; वैतसी वृत्तिः, बकवृत्तिः &c.
- c. जघन्याः - जघन्य वि. अत्र स्त्री. 1'3 / जघन्य jaghanya a. [जघने भवः यत्] 1 Hindmost, last; Bg.14.18; Ms.8.270. -मन्ये जघन्यस्य महीधरस्य शृङ्गाणि कालयसनिर्मितानि । Rām. Ch.4.16. -2 Worst, vilest, base, lowest, **censurable**; जघन्यगुणः Bhāg.14.18.
08. तामसाः - तामस वि. अत्र पुं. 1'3 / तामस a. (-सी f.) [तमोऽस्त्यस्य अण्] 1 Dark, consisting of darkness; व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च Māl.9.52; U.5.12. -2 **Affected by or relating to तमस** or the quality of darkness (the third of the three qualities of nature); ये चैव सात्त्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये Bg.7.12;17.2; M.1.1; Ms.12.33-34. -3 Ignorant. -4 Vicious. -सः 1 A malignant person, an incendiary, a villain.
09. अधः - अव्ययम् down

अन्वयार्थाः Overall Meaning

सत्त्वस्थाः ऊर्ध्वम् गच्छन्ति - When Purity is in the ascendant, the man evolves;
 राजसाः मध्ये तिष्ठन्ति - when Passion, he neither evolves nor degenerates;
 जघन्यगुणवृत्तिस्थाः तामसाः अधः गच्छन्ति - those who are affected by darkness, due to censurable qualities and inclinations, go down.

छन्दोविश्लेषणम्

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था (८ अक्षराणि) “न्ति सत्त्व(स्था)” एतेषां मात्राः १-२-२

मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः (८ अक्षराणि) “न्ति राज” एतेषां मात्राः १-२-१

जघन्यगुणवृत्तिस्था (८ अक्षराणि) “णवृत्ति(स्था)” एतेषां मात्राः १-२-२

अधो गच्छन्ति तामसाः (८ अक्षराणि) “न्ति ताम” एतेषां मात्राः १-२-१

अस्मिन् (१४-१८) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) This श्लोकः suggests adding one more row #9 to the tabulation composed for a comparative study of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः

अनुक्र.	गुणप्रकारः →	सत्त्वम्	रजः	तमः
1	Attributes विशेषणानि	प्रकाशकम् अनामयम् (श्लोकः 6)	रागात्मकम् (श्लोकः 7)	मोहनम् (श्लोकः 8)

2	Genesis कारणानि	निर्मलत्वात् (श्लोकः 6)	तृष्णासङ्ग समुद्भवम् (श्लोकः 7)	अज्ञानजम् (श्लोकः 8)
3	Binds by कथं बध्नाति	सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च (श्लोकः 6)	कर्मसङ्गेन (श्लोकः 7)	प्रमादालस्य निद्राभिः (श्लोकः 8)
4	कदा सञ्जयति how and when prospers	सुखे (श्लोकः 9)	कर्मणि (श्लोकः 9)	प्रमादे (श्लोकः 9)
5	विवृद्धे	सत्त्वे विवृद्धे ज्ञानम् अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु प्रकाशः उपजायते (श्लोकः 11)	रजसि विवृद्धे लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा एतानि जायन्ते (श्लोकः 12)	तमसि विवृद्धे अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च एतानि जायन्ते (श्लोकः 13)
6	प्रलये	उत्तमविदाम् अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते (श्लोकः 14)	कर्मसङ्गिषु जायते (श्लोकः 15)	मूढयोनिषु जायते (श्लोकः 15)
7	कर्मणः फलम्	सात्त्विकं निर्मलम् (श्लोकः 16)	दुःखम् (श्लोकः 16)	अज्ञानम् (श्लोकः 16)
8	(अस्मात्) सञ्जायते	ज्ञानम् (श्लोकः 17)	लोभः (श्लोकः 17)	प्रमादमोहौ भवतः अज्ञानम् (श्लोकः 17)

9	गतिः	ऊर्ध्वम् (श्लोकः 18)	मध्ये (श्लोकः 18)	अधः (श्लोकः 18)
---	------	----------------------	-------------------	-----------------

(२) The mention “सत्त्वस्थाः ऊर्ध्वम् गच्छन्ति - When Purity is in the ascendant, the man evolves” was mentioned earlier also in त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यजैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते । ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकमश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ॥ ९-२० ॥ Being सत्त्वस्थाः can happen only if one is पूतपापः cleansed of all sins. ऊर्ध्वम् गच्छन्ति is the same as सुरेन्द्रलोकमश्नन्ति, attaining the heavens.

(३) तामसाः अधः गच्छन्ति because they dig their own grave.

(४) From of all this

- सत्त्वस्थाः ऊर्ध्वम् गच्छन्ति - When Purity is in the ascendant, the man evolves;
- राजसाः मध्ये तिष्ठन्ति - when Passion, he neither evolves nor degenerates;
- जघन्यगुणवृत्तिस्थाः तामसाः अधः गच्छन्ति - those who are affected by darkness, due to censurable qualities and inclinations, go down.

the sum and substance is ‘You have to decide which direction your soul should take’. This is possibly best summarised in the title of a book in Marathi तूच आहेस तुझ्या जीवनाचा शिल्पकार by Sadguru Wamanrao Pai “You are yourself the sculptor of your life”.

YouTube video <https://youtu.be/grVBCWGxbms>

॥ शुभमस्तु ॥

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे १४-१९ नान्यं गुणेभ्यः कर्तारम्

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।

पदच्छेदैः - न अन्यम् गुणेभ्यः कर्तारम् यदा द्रष्टा अनुपश्यति ।

गुणेभ्यश्च परं वेति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥१४-१९॥

पदच्छेदैः - गुणेभ्यः च परम् वेति मद्भावम् सः अधिगच्छति ॥१४-१९॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	द्रष्टा	अन्यम् कर्तारम्	गुणेभ्यः		यदा न		अनुपश्यति
1b		परम्	गुणेभ्यः		च		वेति
1c	सः	मद्भावम्					अधिगच्छति

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

यदा द्रष्टा गुणेभ्यः अन्यम् कर्तारम् न अनुपश्यति

01. यदा - अव्ययम् when

02. द्रष्टा - द्रष्टृ seer वि. अत्र पुं. 1'1 /

03. गुणेभ्यः - गुण quality, qualitiveness पुं. 5'3 /

04. अन्यम् - अन्यत् other सार्वनामिकं वि. अत्र पुं. 2'1 /

05. कर्तारम् - कर्तृ doer वि. अत्र पुं. 2'1 /

06. न - अव्ययम् no, not

07. अनुपश्यति - अनुद्दृश्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / अनुद्दृश् 1 P. To survey, behold; to keep in view or mind, see in prospect

गुणेभ्यः परम् च वेति

08. परम् - पर supreme वि. अत्र पुं. 2'1

09. च - अव्ययम् and

10. वेति - विद्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / विद् विदं ज्ञाने (to understand, to learn, to know, to realize, to experience, to be sad, to meditate, to think) अदादिः,

०२.००५९ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्

सः मद्भावम् अधिगच्छति

11. सः - तत् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /

12. मद्भावम् - मद्भाव पुं. 2'1 /

13.अधिगच्छति - अधिगम्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / अधिगम् 1 P. 1 (a) To acquire, obtain, get, attain, secure; आज्ञाकरत्वमधिगम्य V.3.19; अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः M.1.13; भर्तारमधिगच्छेत् Ms.9.91 marry; श्रेयांसि सर्वाण्यधिगमुषस्ते R.5.34. (b) To find, meet with, fall in with, see, discover. (c) To accomplish

अन्वयार्थः Overall Meaning

यदा द्रष्टा गुणेभ्यः अन्यम् कर्तारम् न अनुपश्यति - When the Perceiver (the Self) finds no agent other than the Strands (qualities, qualitiveness),
गुणेभ्यः परम् च वेत्ति - and realises That which is beyond the Strands (qualities, qualitiveness),
सः मद्भावम् अधिगच्छति - then he attains My state.

छन्दोविश्लेषणम्

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं (८ अक्षराणि) “भ्यः कर्ता” एतेषां मात्राः २-२-२
यदा द्रष्टानुपश्यति (८ अक्षराणि) “नुपश्य” एतेषां मात्राः १-२-१
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति (८ अक्षराणि) “परं वे” एतेषां मात्राः १-२-२
मद्भावं सोऽधिगच्छति (८ अक्षराणि) “धिगच्छ” एतेषां मात्राः १-२-१
प्रथमे पादे अपवादः अन्यथा अस्मिन् (१४-१९) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) गुणेभ्यः अन्यः कर्ता न seems to be exactly what William Shakespeare wanted to emphasize by his famous quote "All the world's a stage" in the monologue by the melancholy Jaques in Act II Scene VII of the pastoral comedy *As You Like It*,

(२) To realise and acknowledge गुणेभ्यः अन्यः कर्ता न includes having clarity that यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति (13-30) one who sees is the one who sees himself as not the doer

(३) Comes to mind a Marathi song पाण्या तुझा रंग कसा | ज्याला जसा हवा तसा || Oh water, what color is yours ? You obtain to all colors of their choice. गुणाः are like the colors, which color the water which by itself is basically colorless.

(४) To attain मद्भावम्, it is not only essential to realise and acknowledge गुणेभ्यः अन्यः कर्ता न, but to think further beyond the Strands (qualities, qualitiveness) गुणेभ्यः परम् च वेत्ति. The one who is गुणेभ्यः परः is He. Implicit in गुणेभ्यः परं वेत्ति is गुणेभ्यः परं मां वेत्ति.

YouTube video <https://youtu.be/MqIbVgsnHAc>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे १४-२० गुणानेतानतीत्य त्रीन्

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।

पदच्छेदैः - गुणान् एतान् अतीत्य त्रीन् देही देहसमुद्भवान् ।

जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥१४-२०॥

पदच्छेदैः - जन्ममृत्युजरादुःखैः विमुक्तः अमृतम् अश्नुते ॥१४-२०॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	देही	देहसमुद्भवान् एतान् त्रीन् गुणान्				अतीत्य	
1b			जन्ममृत्यु जरादुःखैः			विमुक्तः	
1c		अमृतम्					अश्नुते

Because अतीत्य in (1a) is a ल्यबन्तम् it is समानकर्तृक with अश्नुते in (1c).
The phrase (1b) जन्ममृत्युजरादुःखैः विमुक्तः is adjectival of देही and is in turn
subjectival for (1a) and (1c) also.

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

देहसमुद्भवान् एतान् त्रीन् गुणान् अतीत्य

01. देहसमुद्भवान् - देहसमुद्भव वि. अत्र पुं. 2'3 / देहेन सह उद्भवः येषाम् ते

देहसमुद्भवाः (बहुव्रीहिः)

a. देहेन - देह body पुं. 3'1 /

b. समुद्भवः - सह उद्भवः inheritant / समुद्भवः 1 Origin, production;
अनुजीवी स्वजातिभ्यो गुणेभ्यश्च समुद्भवः Mb.12.59.69

02. एतान् - एतत् सर्व. अत्र पुं. 2'3 /

03. त्रीन् - त्रि three संख्यावि. अत्र पुं. 2'3 /

04. गुणान् - गुण quality पुं. 2'3 /

05. अतीत्य - अती (अति+इ)-धातोः ल्यबन्तम् / अती ati [अति-इ] 2 P. 1 To go

beyond, pass on, over or beyond, cross (time or space); स्तोकमन्तरमतीत्य S.1;
जवादतीये हिमवानधोमुखैः Ki.14.54 was gone to or reached; स्थातव्यं ते नयनविषयं
यावदत्येति भानुः Me.36 passes out of sight; अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाऽकरोत्

Rām. after 11 days; गृहपङ्क्तयश्चिरमतायिरे जनैः Śi.13.53. -2 To enter, step over; अद्वारेण च नातीयात् ग्रामं वा वेश्म वा वृत्तम् Ms.4.73. -3 To excel, surpass, outstrip, be more than a match for; त्रिस्रोतसः कान्तिमतीत्य तस्थौ Ku.7.15; सत्यमतीत्य हरितो हरिश्च वर्तन्ते वाजिनः Ś.1; अग्निस्त्विषा नात्येति पूषणम् Śi.2.23; to exceed, go beyond, transcend; कुसीदवृद्धिर्द्वैगुण्यं नात्येति Ms.8.151 does not exceed; अतीत्य वाचां मनसां च गोचरं स्थिताय Ki.18.41, अपराधशतक्षमं नृपः क्षमयात्येति भवन्तमेकया Śi 16.48. -4 To overcome, subdue, vanquish, get the better of; न प्रदीप इव वायुमत्यगात् R.19.53 did not overcome, outlive or survive; to overtake, out-do -5 To walk by, walk past, pass by, leave behind; स्रोतोवहां पथि निकामजलामतीत्य Ś.6.16; सोऽत्यगाद् आश्रमम् R.15.37. -6 To omit, neglect, disregard, violate, **transgress**, overstep; न दिष्टमर्थमत्येतुमीशो मर्त्यः कथंचन Mb. avoid; अतीत्य ही गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते H.1.18 देशं कालं च योऽतीयात् Y.2.195; अतीयात्सागरो वेलां न प्रतिज्ञामहं पितुः Rām.; भूतान्यत्येति पञ्च वै Ms.12.90 oversteps the five elements (मोक्षं प्राप्नोति Kull.); अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा Bg.8.28, 14.20.

जन्ममृत्युजरादुःखैः विमुक्तः

06. जन्ममृत्युजरादुःखैः - जन्ममृत्युजरादुःख नपुं. 3'3 / जन्म च मृत्युः च जरा च दुःखानि च जन्ममृत्युजरादुःखानि (इतरेतर-द्वन्द्वः) /

- जन्म - जन्मन् birth नपुं.
- मृत्युः death पुं.
- जरा - withering
- दुःखानि - दुःख grief नपुं. 1'3 /

07. विमुक्तः - विमुच्-धातोः क्त-वि. विमुक्त / अत्र पुं. 1'1 / विमुच् 6 P. 1 To free, liberate. -2 To loosen, unbind, unfasten, untie; ततो विमुक्त्वा सशरं शरासनम् Rām.6.111.124; आसीद्विवृत्तवदना च विमोचयन्ती (वल्कलम्) Ś.2.13. -3 To give up, lay aside, abandon, quit; विमुच्य रोषं रिपुनिग्रहात्ततः Rām.6.111.124; विमुच्य वासांसि गुरुणि सांप्रतम् Rs.1.7. -4 To let go, let loose; Bk.7.50. -5 To except, set aside, set apart; ननु मां कामवधे विमुञ्चता Ku.4.31. -6 To shed, pour down (tears); चिरमश्रूणि विमुच्य राघवः R.8.25. -7 To throw, cast. -8 To take off (clothes), undress oneself. -9 To stop, cease.

देही अमृतम् अश्नुते

08. देही - देहिन् वि. अत्र पुं. 1'1 / देहिन् a. (-नी f.) [देह-इनि] Incarnate, embodied. -m. 1 A living being, especially a man; त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् Ku.4.10

09. अमृतम् - अमृत immortality नपुं. 2'1 /

10. अश्नुते - अश्-धातोः (स्वादेः) लटि प्र.पु. एक. / अश् अशू व्याप्तौ सङ्घाते च (to pervade, to heap, to pile up) स्वादिः, ०५.००२० आत्मनेपदी, सकर्मकः, वेट् / अश् अशू भोजने (to eat, to consume) क्र्यादिः, ०९.००५९ परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्

अन्वयार्थाः Overall Meaning

देहसमुद्भवान् एतान् त्रीन् गुणान् अतीत्य - Having transcended these three qualities which are inherent of having a body,

जन्ममृत्युजरादुःखैः विमुक्तः - becoming free from birth, death, old age and sorrows,

देही अमृतम् अश्नुते - the embodied one attains, experiences Immortality.

छन्दोविश्लेषणम्

गुणानेतानतीत्य त्रीन् (८ अक्षराणि) “नतीत्य (त्री)” एतेषां मात्राः १-२-२

देही देहसमुद्भवान् (८ अक्षराणि) “समुद्भ” एतेषां मात्राः १-२-१

जन्ममृत्युजरादुःखैर् (८ अक्षराणि) “जरादुः” एतेषां मात्राः १-२-२

विमुक्तोऽमृतमश्नुते (८ अक्षराणि) “तमश्नु” एतेषां मात्राः १-२-१

अस्मिन् (१४-२०) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The word देही (देहिन् having a body, embodied वि. अत्र पुं. १'१) is derived from धातुः दिह् दिहँ उपचये (to compile) अदादिः ०२.०००५ उभयपदी अकर्मकः अनिट्.

What is compiled उपचितम् in a body, what is embodied gets dimensions, becomes by default a three-dimensional entity, obtains देहसमुद्भवान् त्रीन् गुणान्. Is it not an interesting match between three dimensions of an entity and देहसमुद्भवाः त्रयः गुणाः, as if the three dimensions are त्रयः गुणाः ?

(२) The phrase देहसमुद्भवान् एतान् त्रीन् गुणान् अतीत्य has in it a statement त्रयः गुणाः देहसमुद्भवाः means that all embodiment has qualitiveness inherent. This has been so said earlier also सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः । अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥३-१०॥. The task for spiritual pursuit is to transcend qualitiveness.

(३) As brought out in वाक्यांशशः विश्लेषणम् there are the two advocacies त्रीन् गुणान् अतीत्य and जन्ममृत्युजरादुःखैः विमुक्तः which result in अमृतम् अश्नुते.

(४) From the tabulation composed for a comparative study of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः it comes out that to cultivate सत्त्वम् is good. But here the advocacy त्रीन् गुणान् अतीत्य includes transcending सत्त्वम् also. Why ? Because सत्त्वम् also binds बध्नाति even if सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च (श्लोकः ६). Any binding is an impediment to मुक्तिः.

(५) The phrase जन्ममृत्युजरादुःखैः विमुक्तः meaning “he is forsaken, he is let go, by जन्ममृत्युजरादुःखैः” is interesting from literary perspective. Practically it is the person, striving spiritual pursuit who has to train his mind to be not affected by जन्ममृत्युजरादुःखैः, not the other way.

(६) One may ask “Is not मृत्युविमुक्तः same as अमृतम् अश्नुते ?”

Basically, does अमृतम् mean immortality ? See जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च । तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥२-२७॥. Since death is certain

for the born, and re-birth is certain for the dead; therefore you should not feel grief for what is inevitable.

To be free विमुक्तः of the worry शोचितुम् or fear of मृत्युः is अमृतम्.
The way to become जन्ममृत्युजरादुःखैः विमुक्तः is त्रीन् गुणान् अतीत्य.
One may cultivate oneself to both transcend त्रीन् गुणान् and be
जन्ममृत्युजरादुःखैः विमुक्तः simultaneously.

YouTube video <https://youtu.be/lexapvhFh3A>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे १४-२१ कैलिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतान्

अर्जुन उवाच ।

पदच्छेदैः - अर्जुनः उवाच ।

कैलिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।

पदच्छेदैः - कैः लिङ्गैः त्रीन् गुणान् एतान् अतीतः भवति प्रभो ।

किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥१४-२१॥

पदच्छेदैः - किम्-आचारः कथम् च एतान् त्रीन् गुणान् अतिवर्तते ॥१४-२१॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	अर्जुनः						उवाच
			प्रभो				
2a		एतान् त्रीन् गुणान्				अतीतः	
2b			कैः लिङ्गैः				भवति
The phrase (2a) एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः is subject of भवति in (2b).							
3	किमाचारः						
4		एतान् त्रीन् गुणान्			कथम् च		अतिवर्तते

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

अर्जुनः उवाच

01. अर्जुनः - अर्जुन वि. अत्र पुं. 1'1 / अर्जुन arjuna a. [अर्ज्-उनन् णिलुक् च Uṇ.3.58] (-ना, -नी f.). 1 White, clear, bright, of the colour of day; अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च Rv.6.9.1; पिशङ्गमौञ्जीयुजमर्जुनच्छविम् Si.1.6. -2 Silvery; यत्र वः प्रेङ्खा हरिता अर्जुना Av.4.37.5. -नः 1 The white colour. -2 A peacock. -3 A sort of cutaneous disease. -4 A tree (Mar. अर्जुनसादडा), with useful rind; Mb.3.64.3. -5 N. of the third Pāṇḍava who was a son of Kuntī by Indra and hence called ऐन्द्रि also. [Arjuna was so called because he was 'white' or 'pure in actions' (पृथिव्यां चतुरन्तायां वर्णो मे दुर्लभः समः । करोमि कर्म शुद्धं च तेन मामर्जनं विदुः). He was taught the use of arms by द्रोण and was his favourite pupil. By his skill in arms

he won द्रौपदी at her स्वयंवरम् (see द्रौपदी). For an involuntary transgression he went into temporary exile and during that time he learnt the science of arms from परशुरामः. He married उलूपी a नाग- Princess, by whom he had a son named इरावत, and also चित्राङ्गदा daughter of the king of मणिपुरम् who bore him a son named बभ्रुवाहन. During this exile he visited द्वारका and with the help and advice of कृष्णः succeeded in marrying सुभद्रा. By her he had a son named अभिमन्युः. Afterwards he obtained the bow (गाण्डीव from the god अग्निः whom he assisted in burning the खाण्डव forest. When धर्मः his eldest brother, lost the kingdom by gambling, and the five brothers went into exile, he went to the हिमालय-s to propitiate the gods and to obtain from them celestial weapons for use in the contemplated war against कौरवाः. There he fought with शिवः who appeared in the disguise of a किरातः but when he discovered the true character of his adversary he worshipped him and शिवः gave him the पाशुपतास्त्र. इन्द्रः, वरुणः, यमः and कुबेरः also presented him with their own weapons. In the 13th year of their exile, the पाण्डव-s entered the service of the King of विराट and he had to act the part of a eunuch, and music and dancing master. In the great war with the कौरव-s अर्जुनः took a very distinguished part. He secured the assistance of कृष्णः who acted as his charioteer and related to him the भगवद्गीता when on the first day of the battle he hesitated to bend his bow against his own kinsmen. In the course of the great struggle he slew or vanquished several redoubtable warriors on the side of the कौरव-s, such as जयद्रथः, भीष्मः, कर्णः &c. After युधिष्ठिरः had been installed sovereign of हस्तिनापुरम् he resolved to perform the अश्वमेध sacrifice, and a horse was let loose with अर्जुनः as its guardian. अर्जुनः followed it through many cities and Countries and fought with many kings. At the city of मणिपुरम् he had to fight with his own son बभ्रुवाहन and was killed; but he was restored to life by a charm supplied by his wife उलूपी. He traversed the whole of भरतखण्डः and returned to हस्तिनापुरम् loaded with spoils and tributes, and the great horse-sacrifice was then duly performed. He was afterwards called by कृष्ण to द्वारका amid the internecine struggles of the यादव-s and there he performed the funeral ceremonies of वसुदेव and कृष्ण. Soon after this the five पाण्डव-s repaired to heaven having installed परीक्षित -the only surviving son of अभिमन्युः -- on the throne of हस्तिनापुरम्. अर्जुनः was the bravest of the पाण्डव-s, high-minded, generous, upright, handsome and the most prominent figure of all his brothers. He has several appellations, such as पार्थः, गुडाकेशः, सव्यसाची, धनञ्जयः, फाल्गुनः, किरीटिन्, जिष्णुः, श्वेतवाहनः, गाण्डीवी &c.] cf. अर्जुनः फाल्गुनो जिष्णुः किरीटी श्वेतवाहनः । बीभत्सुर्विजयः कृष्णः सव्यसाची धनञ्जयः ॥

02. उवाच - वच्-धातोः लिटि प्र.पु. एक. / वच् वच् परिभाषणे (to speak, to tell, to talk) अदादिः, ०२.००५८ परस्मैपदी, द्विकर्मकः, अनिट्

प्रभो एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः कैः लिङ्गैः भवति

03. प्रभो - प्रभु Lord, Master वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. /

04. एतान् - एतद् सर्व. अत्र पुं. 2'3 /

05. त्रीन् - त्रि three संख्यावाचकं वि. अत्र पुं. 2'3 /

06. गुणान् - गुण quality पुं. 2'3 /
07. अतीतः - अती (अति+इ)-धातोः क्त-वि. अतीत transcended अत्र पुं. 1'1 /
08. कैः - किम् which सर्व. अत्र नपुं. 3'3 /
09. लिङ्गैः - लिङ्ग नपुं. 3'3 / लिङ्गम् [लिङ्ग्-अच्] 1 A mark, sign, token, an emblem, a badge, symbol, distinguishing mark, characteristic;
यतिपार्थिवलिङ्गधारिणौ R.8.16; अथवा प्रावृष्यैरेव लिङ्गैर्मम राजोपचारः संप्रति V.4;
मुनिर्दोहदलिङ्गदर्शी 14.71; Ms.1.30;8.25,252
10. भवति - भू-धातोः लटि प्र.पु एक. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्
किमाचारः कथम् च एतान् त्रीन् गुणान् अतिवर्तते
11. किमाचारः - किमाचार पुं. 1'1 / कः आचारः इति किमाचारः (प्रथमा-तत्पुरुषः) /
a. कः - किम् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /
b. आचारः - आचार conduct पुं. 1'1 /
12. कथम् - अव्ययम् how /
13. च - अव्ययम् and
14. अतिवर्तते - अतिवृत्-धातोः लटि प्र.पु एक. / अतिवृत् ativr̥t 1 A. (P. in epic poetry)
1 To pass over or by, cross (as a place &c.). उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते शुक्रमेतदतिवर्तन्ति धीराः Muṇḍ.3.2.1. -2 (a) To go beyond, exceed (fig. also); वाग्विभवातिवृत्तमाचार्यकम् Māl.1.26 exceeding or transcending the powers of speech, indescribable; मुकुलावस्थामतिवृत्तेषु तण्डुलेषु Dk.132; का ते स्तुतिः स्तुतिपथादतिवृत्तधाम्नः Mv.4.29 transcending praise. (b) To offend, overstep, transgress, violate; योऽस्याः शासनमतिवर्तत Dk.167; कोऽतिवर्तते दैवम् 51 who can transgress the decrees of Fate? कोऽन्यो जीवितुकामो देवस्य शासनमतिवर्तत Mu.3. न खलु दूरगतोऽप्यतिवर्तते Śi.6.19. (c) To neglect, omit, let slip. (d) To have no regard to, disregard, slight; offend (especially by unfaithfulness), injure; शपथशतातिवर्ती Dk.62 disregarding; ऋतुस्नातां सति भार्या ... अतिवर्तत दुष्टात्मा; यथाहं कर्मणा वाचा शरीरेण च राघवम् । सततं नातिवर्तेय Rām. अपत्यलोभाद् या तु स्त्री भर्तारमतिवर्तते Ms.5.161. -3 (a) To surpass, excel; मनुष्य--संख्यामतिवर्तितुं वा Ki.3.40; एष जनतातिवर्तिनो Śi.14.59; बान्धवस्नेहं राज्यलोभोऽतिवर्तते Ks.41.40; to outweigh, preponderate. (b) To overcome, subdue, vanquish, get the better of; get over, escape or get loose from; असाध्यानतिवर्तन्ते प्रमेहा रजनीं यथा Suśr.; किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन् गुणानतिवर्तते Bg.14.21 transcend these three qualities

अन्वयार्थः Overall Meaning

अर्जुनः उवाच - Arjuna asked:

प्रभो - My Lord!

एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः कैः लिङ्गैः भवति - By what signs can he who has transcended the Qualities be recognized?

किम्-आचारः - How does he act?

कथम् च एतान् त्रीन् गुणान् अतिवर्तते - How does he live beyond them?

छन्दोविश्लेषणम्

कैलिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतान् (८ अक्षराणि) “न्गुणाने” एतेषां मात्रा: १-२-२

अतीतो भवति प्रभो (८ अक्षराणि) “वति प्र” एतेषां मात्रा: १-२-१

किमाचारः कथं चैतान् (८ अक्षराणि) “कथं चै” एतेषां मात्रा: १-२-२

त्रीन्गुणानतिवर्तते (८ अक्षराणि) “तिवर्त” एतेषां मात्रा: १-२-१

अस्मिन् (१४-२१) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The grammar of the word किमाचारः is somewhat intriguing. Basically I am taking it as a compound word comprised of the two components किम्+आचारः. किमाचारः has प्रथमा विभक्तिः. There is the other subject phrase एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः, which also has प्रथमा विभक्तिः. Looks like one can consider three sentences with this subject phrase viz.

01. एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः कैः लिङ्गैः भवति

02. एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः किमाचारः भवति

03. एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः कथम् च एतान् त्रीन् गुणान् अतिवर्तते

By the paraphrasing as per (02) I have taken ‘भवति’ as an implicit intransitive अकर्मकं क्रियापदम्, by which किमाचारः would fit in as its complement विधेयम्. Even so किमाचारः merits to be adjectival of the subject phrase एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः. To be adjectival, it has to be deciphered with a बहुव्रीहि-विग्रहः i.e. कः आचारः अस्य i.e. केन आचारेण अयम् i.e. कथम् आचरति अयम्.

(२) Actually एतान् त्रीन् गुणान् अतीतः is more a मनोवृत्तिः a mental aptitude to be cultivated, than आचारः as a physical aptitude. The word अतिवर्तते also has वृत्तिः. The cultivated मनोवृत्तिः would reflect in one’s आचारः also. As such, our behavior has the three facets विचारः thought, उच्चारः word, आचारः deed. Maybe, we can take the three sentences (01), (02) and (03) above, can be taken to be bringing out these three facets. Of course त्रीन् गुणान् अतीतः has to be thorough.

YouTube video https://youtu.be/Yn9U7isPp_c

॥ शुभमस्तु ॥

=====

गीताभ्यासे १४-२२ प्रकाशं च प्रवृत्तिं च

=====

श्रीभगवानुवाच ।

पदच्छेदैः - श्रीभगवान् उवाच ।

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ।

पदच्छेदैः - प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च पाण्डव ।

न द्वेष्टि सम्प्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥१४-२२॥

पदच्छेदैः - न द्वेष्टि सम्प्रवृत्तानि न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥१४-२२॥

वाक्यांशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1	श्रीभगवान्						उवाच
			पाण्डव				
2	(त्रीन् गुणान् अतीतः)	प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च सम्प्रवृत्तानि			न		द्वेष्टि
3	(त्रीन् गुणान् अतीतः)	(प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च) निवृत्तानि			न		काङ्क्षति

The subject phrase (त्रीन् गुणान् अतीतः) is brought forward from the previous श्लोकः.

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

श्रीभगवान् उवाच

01. श्रीभगवान् - श्रीभगवत् वि. अत्र पुं. 1'1 / श्रीमान् च असौ भगवान् च इति

श्रीभगवान्

- a. श्रीमत् - वि. / श्रीमत् a. 1 Wealthy, rich. -2 Happy, fortunate, prosperous, thriving. -3 Beautiful, pleasing; श्रियः पतिः श्रीमति शासितुं जगत् Si.1.1. -4 Famous, celebrated, glorious, dignified; (the word is often used as a

respectful affix to celebrated or revered names of persons and things as श्रीमद्भागवत, श्रीमच्छंकराचार्य &c.).

- b. भगवत् - a. 1 Glorious, illustrious. -2 Revered, venerable, divine, holy (an epithet applied to gods, demigods and other holy or respectable personages); स्वर्गप्रकाशो भगवान् प्रदोषः Rām.5.5.8; अथ भगवान् कुशली काश्यपः Ś.5; भगवन् परवानयं जनः R.8.81; so भगवान् वासुदेवः &c.; उत्पत्तिं च विनाशं च भूतानामागतिं गतिम् । वेति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति ॥

02.उवाच - वच्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / वच् वच् परिभाषणे (to speak, to tell, to talk) अदादिः, ०२.००५८ परस्मैपदी, द्विकर्मकः, अनिट्

पाण्डव

03.पाण्डव - पाण्डव वि. अत्र पुं. सम्बोधनमेक. / पाण्डोः अयमिति पाण्डवः / (त्रीन् गुणान् अतीतः) प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च सम्प्रवृत्तानि न द्वेष्टि

04.प्रकाशम् - प्रकाश light पुं. 2'1 /

05.च - अव्ययम् and

06.प्रवृत्तिम् - प्रवृत्ति स्त्री. 2'1 / प्रवृत्तिः f. 1 Continued advance. -2 Rise, origin, source, flow (of words &c.); प्रवृत्तिरासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी Ku.2.17. -3 Appearance, manifestation; कुसुमप्रवृत्तिसमये Ś.4.9. (v. l.); R.11.43;14.39;15.4. -4 Advent, setting in, commencement; आकालिकीं वीक्ष्य मधुप्रवृत्तिम् Ku.3.34. -5 Application or addiction to, tendency, inclination, predilection, propensity; न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् Bg.11.31; सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः Ś.1.22. -6 Conduct, behaviour; त्वां प्रत्यक्स्मात् कलुषप्रवृत्तौ R.14.73. -7 Employment, occupation, activity

07.मोहम् - मोह enticement पुं. 2'1 /

08.एव - अव्ययम् also

09.सम्प्रवृत्तानि - सम्प्रवृत्-धातोः क्त-वि.सम्प्रवृत् / अत्र नपुं. 2'3 / संप्रवृत् 1 Ā. 1 To take place, happen. -2 To begin, set about, commence. -3 To proceed, go on. -4 To attack, assail. -5 To be present.

10.न - अव्ययम् no, not

11.द्वेष्टि - द्विष्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / द्विष् द्विष् अप्रीतौ (to hate, to dislike, to grudge) अदादिः, ०२.०००३ उभयपदी, सकर्मकः, अनिट्

(त्रीन् गुणान् अतीतः) (प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च) निवृत्तानि न काङ्क्षति

12.निवृत्तानि - निवृत्-धातोः क्त-वि.निवृत् retired, gone away, disappeared / अत्र नपुं. 2'3 /

13.काङ्क्षति - काङ्क्ष-धातोः लटि प्र.पु. एक. / काङ्क्ष काङ्क्षिँ काङ्क्षायाम् (to desire, to long for, to wish) भ्वादिः, ०१.०७६० परस्मैपदी, सकर्मकः, सेट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

श्रीभगवान् उवाच - The Blessed Lord said

पाण्डव - O son of Pandu,

(त्रीन् गुणान् अतीतः) प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च सम्प्रवृत्तानि न द्वेष्टि - he neither despises illumination (knowledge), activity and enticement when they appear,

(त्रीन् गुणान् अतीतः) (प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च) निवृत्तानि न काङ्क्षति - nor does he long for them when they disappear.

छन्दोविश्लेषणम्

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च (८ अक्षराणि) “प्रवृत्ति” एतेषां मात्राः १-२-२

मोहमेव च पाण्डव (८ अक्षराणि) “च पाण्ड” एतेषां मात्राः १-२-१

न द्वेष्टि सम्प्रवृत्तानि (८ अक्षराणि) “प्रवृत्ता” एतेषां मात्राः १-२-२

न निवृत्तानि काङ्क्षति (८ अक्षराणि) “नि काङ्क्ष” एतेषां मात्राः १-२-१

अस्मिन् (१४-२२) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) I am taking (त्रीन् गुणान् अतीतः) as the carried forward subject phrase from Arjuna's question in the previous श्लोकः. Arjuna asked about the characteristic marks लिङ्गानि of (त्रीन् गुणान् अतीतः).

(२) The mention here is that (त्रीन् गुणान् अतीतः) neither shuns प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च nor hankers for प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च. Actually these three प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च as mentioned here are not to be taken by their literal meaning.

- प्रकाशः is an attribute of सत्त्वम्. See प्रकाशः means ज्ञानम्, which is an attribute of सत्त्वम्.
- प्रवृत्तिः is an attribute of रजस्. See लोभः प्रवृत्तिरारम्भः .. रजस्येतानि जायन्ते (14-12)
- मोहः is an attribute of तमस्. See प्रमादमोहौ तमसो (14-17)

So प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च सम्प्रवृत्तानि न द्वेष्टि really means that (त्रीन् गुणान् अतीतः) does not shun these. Within himself, he does not cultivate any of these. But if he is faced with any of these सम्प्रवृत्तानि, he does not shun them.

The point is of the view of (त्रीन् गुणान् अतीतः) about these प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च rather, सत्त्वम्, रजः and तमः affecting from within and from outside. All the previous narration is mostly about these सत्त्वम्, रजः and तमः affecting from within.

Here the point is of the view of (त्रीन् गुणान् अतीतः) about these प्रकाशम् च प्रवृत्तिम् च मोहम् एव च rather, सत्त्वम्, रजः and तमः affecting from outside.

(३) The advocacy seems to be that the soul आत्मा should be steadfast selfsame आत्मवान् ‘with or without’, rather, in spite of these गुणाः - सत्त्वम्, रजः and तमः. This thought आत्मा should be आत्मवान् was very much mentioned earlier. See

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।

निर्देवन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् (२-४५)

Also आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय (४-४१).

Note, the advocacies of being निस्त्रैगुण्यः and आत्मवान् were mentioned in (२-४५). But their import was not as clear then, as seems to be gradually unfolding now.

Also सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसम्भवाः । निबध्नन्ति महाबाहो देहे देहिनमव्ययम् (१४-५) connects well with आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय (४-४१).

That आत्मा should be आत्मवान् is a great thought-provoking thought, is possibly the basis of the philosophy of being गुणातीतः.

YouTube video <https://youtu.be/8NyaxoBPWto>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे १४-२३ उदासीनवदासीनो

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ।

पदच्छेदैः - उदासीनवत् आसीनः गुणैः यः न विचाल्यते ।

गुणा वर्तन्ते इत्येवं योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥१४-२३॥

पदच्छेदैः - गुणाः वर्तन्ते इति एवम् यः अवतिष्ठति न इङ्गते ॥१४-२३॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a				उदासीनवत्		आसीनः	
1b	यः		गुणैः		न		विचाल्यते
1c	गुणाः				इति एवम्		वर्तन्ते
1d	यः						अवतिष्ठति
1e	(सः)				न		इङ्गते
The phrase इति एवम् in (1c) makes the complete वाक्यांशः (1c) गुणाः वर्तन्ते इति एवम् objectival of अवतिष्ठति in (1d)							

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

यः उदासीनवत् आसीनः गुणैः न विचाल्यते

01. यः - यत् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /

02. उदासीनवत् - वि. अत्र नपुं. 1'1 / उदासीन+वत्

- a. उदासीन - (उत्+आस)-धातोः शानच्-वि. / उदासीन *pres. p.* 1 Indifferent, unconcerned, apathetic, passive; उदासीनवदासीनम् Bg.9.9.
तद्दर्शिनमुदासीनं त्वामेव पुरुषं विदुः Ku.2.13. (taking no part in the creation of the material universe); see साङ्ख्य; Pt.1. -2 (In law) Not involved in any dispute. -3 Neutral, (as a king or nation). -नः 1 A stranger. -2 A neutral, an indifferent person; अरिमित्रोदासीनव्यवस्था Mu.5; Ms.7.158; Y.1.345; Bg.6.9. / शब्दकल्पद्रुमे उदासीनः, पुं, (उदास्ते इति । उत् + आस् + शानच्+ ईदास इति ईत्वम् ।) परतरः । इत्यमरः ॥

03.आसीनः - आस्-धातोः शानच्-वि. आसीन / आसीन Pres. p. Sitting, seated; आसीनानां सुरभितशिलं नाभिगन्धैर्मृगाणाम् प्रचलायितम् nodding when seated; falling asleep. / आस् आसं उपवेशने (to sit) अदादिः ०२.००११ आत्मनेपदी अकर्मकः सेट्

04.गुणैः - गुण quality पुं. 3'3 /

05.न - अव्ययम् no, not

06.विचाल्यते - (वि+चल)-धातोः प्रयोजकस्य कर्मणि लटि प्र.पु. एक. / विचल् vical 1 P. 1 To shake, tremble, move; पतति पतत्रे विचलति पत्रे शङ्कितभवदुपयानम् Gīt.5. -2 To go, proceed, set out. -3 To be agitated or disturbed, be rough; (as the sea); व्यचालीदम्भसां पतिः Bk.15.70. -4 To deviate, swerve; नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्माद्विचलितः स्वकात् Y.1.358. -5 To fall off or down. -Caus. 1 To shake, move, wave. -2 To cause to swerve, lead away from. -3 To excite, agitate, stir up. -4 To destroy, rescind, annul. -5 To transgress, violate; अनिष्टं चाप्यनिष्टेषु तं धर्मं न विचालयेत् Ms.7.13.

यः गुणाः वर्तन्ते इति एवम् अवतिष्ठति

07.गुणाः - गुण quality पुं. 1'3 /

08.वर्तन्ते - वृत्-धातोः लटि प्र.पु. बहु. / वृत् वृत्तुं वर्तने (to be, to happen, to be present) भ्वादिः, ०१.०८६२ आत्मनेपदी, अकर्मकः, सेट्

09.इति - अव्ययम् as such

10.एवम् - अव्ययम् like this

11.अवतिष्ठति - अवस्था-धातोः परस्मै लटि प्र.पु. एक. / अवस्था 1 A. 1 To remain, stay, abide; तेन सह सुखमवतिष्ठन्ते K.108; oft. with an adj.; विलोकयन्ती तावदवतस्थे 205; पादौ विष्टभ्यः क्षणं भद्रावतिष्ठस्व Bk.8.11 stay, wait; अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदकं नावतिष्ठते Śi.2.34. -2 To abide by, conform to, obey; न शासनेऽवास्थित यो गुरुणाम् Bk.3.14. -3 To live; क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ R.8.87. -4 To stand (still), make a halt, stop; न च शक्नोम्यवस्थातुम् Bg.1.30,14.23; R.2.31, Ku.3.42, Śi.9.83. -5 To stand, exist, chance to be. -6 To fall to, devolve on. -7 To enter; reach, attain to. -8 To stand apart, go off, withdraw. -9 to descend; go to. -10 To place (Ved.)

(सः) न इङ्गते

12.(सः) - तत् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /

13.इङ्गते - इङ्ग्-धातोः आत्मने लटि प्र.पु. एक. / इङ्ग् इङ्गिं गतौ (to go) भ्वादिः ०१.०१६३ परस्मैपदी सकर्मकः सेट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

यः उदासीनवत् आसीनः गुणैः न विचाल्यते - He, who has cultivated indifference is not disturbed by happenings around.

यः गुणाः वर्तन्ते इति एवम् अवतिष्ठति - He, who takes it that happenings keep happening

(सः) न इङ्गते - he stays unmoved.

छन्दोविश्लेषणम्

उदासीनवदासीनो (८ अक्षराणि) “वदासी” एतेषां मात्राः १-२-२
गुणैर्यो न विचाल्यते (८ अक्षराणि) “विचाल्य” एतेषां मात्राः १-२-१
गुणा वर्तन्त इत्येवं (८ अक्षराणि) “न्त इत्ये” एतेषां मात्राः १-२-२
योऽवतिष्ठति नेङ्गते (८ अक्षराणि) “ति नेङ्ग” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१४-२३) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) In शाङ्करभाष्यम् on this श्लोकः, आचार्यः has noted that अवतिष्ठति is परस्मै though अवस्था is आत्मने. आचार्यः suggests an alternative version अनुतिष्ठति.

- There is some curious correspondence between अवतिष्ठति and the English verb ‘understands’. See अव means ‘under’ and तिष्ठति means ‘stands’. The meaning of अवतिष्ठति as ‘understands’ does fit very well here.

(२) Converse is the case with इङ्गते which is आत्मने, though इङ्ग् is परस्मैपदी. From the perspective of implicit reflection इङ्गते आत्मने seems very much appropriate.

(३) I am left wondering whether उदासीनवत् आसीनः can be taken to simply mean उदासीनः. उदासीनवत् आसीनः seems to suggest taking or assuming such a stand, whereas उदासीनः would mean such being the character.

This phrase उदासीनवत् आसीनः was there earlier in न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय । उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥९-९॥, so said by श्रीभगवान् about Himself. Certainly He sets the role model for us to follow.

YouTube video <https://youtu.be/x2FG7Bm9Wg0>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥

गीताभ्यासे १४-२४ समदुःखसुखः स्वस्थः + १४-२५ मानापमानयोस्तुल्यः

=====

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।

पदच्छेदैः - समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्ट-अश्म-काञ्चनः ।

तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥१४-२४॥

पदच्छेदैः - तुल्यप्रिय-अप्रियः धीरः तुल्यनिन्दा-आत्मसंस्तुतिः ॥१४-२४॥

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।

पदच्छेदैः - मान-अपमानयोः तुल्यः तुल्यः मित्र-अरिपक्षयोः ।

सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥१४-२५॥

पदच्छेदैः - सर्व-आरम्भपरित्यागी गुणातीतः सः उच्यते ॥१४-२५॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र .	कर्तृपदीयाः	कर्मपदी याः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्यया नि	कृद न्ताः	तिङन्ताः
1a	(यः)			समदुः खसुखः स्वस्थः समलो ष्टाश्म काञ्च नः तुल्यप्रि याप्रियः धीरः तुल्यनि न्दात्म संस्तु तिः			(भवति)
1b			मानापमान योः	तुल्यः			(भवति)
1c			मित्रारिपक्ष योः	तुल्यः			(भवति)

1d				सर्वार म्भपरि त्यागी			(भवति)
1e	सः			गुणाती तः			उच्यते

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

(यः) समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः तुल्यप्रियाप्रियः धीरः
तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः (भवति)

01.(यः) - यत् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /

02.समदुःखसुखः - वि. अत्र पुं. 1'1 / समानि सुखानि दुःखानि च यस्मै सः
समदुःखसुखः

03.स्वस्थः - स्वस्थ वि. अत्र पुं. 1'1 / स्वे (आत्मनि) स्थितः, प्रसन्नः /

04.समलोष्टाश्मकाञ्चनः - समलोष्टाश्मकाञ्चन वि. अत्र पुं. 1'1 / लोष्टं च अश्मा
च काञ्चनं च लोष्टाश्मकाञ्चनानि समानि यस्य सः समलोष्टाश्मकाञ्चनः /

a. लोष्टम् - लोष्टः, लोष्टम् [लुष्-तन् Un.3.93] A clod, a lump of earth

b. अश्मा - अश्मन् stone पुं. 1'1 /

c. काञ्चनम् - काञ्चन gold नपुं. 1'1 /

05.तुल्यप्रियाप्रियः - तुल्यप्रियाप्रिय वि. अत्र पुं. 1'1 / प्रियं च अप्रियं च प्रियाप्रिये
(द्वन्द्वः) / प्रियाप्रिये तुल्ये यस्य सः तुल्यप्रियाप्रियः (बहुव्रीहिः) /

a. प्रियम् - प्रिय lovable, likeable वि. अत्र नपुं. 1'1 /

b. अप्रियम् - अप्रिय not lovable, not likeable वि. अत्र नपुं. 1'1 / न प्रियम्
इति अप्रियम् (नञ्-तत्पुरुषः) /

c. तुल्यः - तुल्य equal वि. अत्र पुं. 1'1 /

d. तुल्यप्रियाप्रियः - not having likes and dislikes

06.धीरः - धीर वि. अत्र पुं. 1'1 / धीर a. [धियं राति रा-क, धियमीरयति ईर-अण् वा उप° स
Tv.] Brave, bold, courageous; धीरोद्धता गतिः U.6.19. -2 Steady, steadfast, firm,
durable, lasting, constant निषेदुषीमासनबन्धधीरः R.2.6. -3 Strong-minded,
persevering, self-possessed, resolute, of firm resolve or purpose; धीरा हि
तरन्त्यापदम् K.175; विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः Ku.1.59. -4
Composed, calm, collected. -5 Sedate, sober, grave, solemn; सागरधीरचेताः
R.18.4. -6 Strong, energetic. -7 Wise, prudent, intelligent, sensible, learned,
clever; तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः Bri. Up.4.4.21. धृतेश्च धीरः
सदृशीर्व्यधत्त सः R.3.10;5.38; 16.74; U.5.31. -8 Deep, grave, loud, hollow (as
sound); स्वरेण धीरेण निवर्तयन्निव R.3.43,59; U.6.17. -9 Well-conducted,
well-behaved. -10 Gentle, soft, agreeable, pleasing (as a breeze); धीरसमीरे
यमुनातीरे वसति वने वनमाली Gīt.5.

07. तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः - तुल्यनिन्दात्मसंस्तुति वि. अत्र पुं. 1'1 / निन्दा च आत्मसंस्तुतिश्च निन्दात्मसंस्तुती (द्वन्द्वः) / तुल्ये निन्दात्मसंस्तुती यस्य सः तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः (बहुव्रीहिः)

a. निन्दा - स्त्री. 1'1 / निन्दनम्, निन्दा [निन्द-भावे-ल्युट् अ वा] 1 Blame, censure, reproof, reproach, abuse, reviling, defamation

b. आत्मसंस्तुतिः - आत्मसंस्तुति स्त्री. 1'1 / आत्मनः संस्तुतिः इति आत्मसंस्तुतिः (षष्ठी-तत्पुरुषः) praise about oneself.

08. (भवति) - भू-धातोः लटि प्र.पु. एक. / भू सत्तायाम् (to exist, to become, to be, to happen) भ्वादिः, ०१.०००१ परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

मानापमानयोः तुल्यः (भवति)

09. मानापमानयोः - मानः च अपमानः च इति मानापमानौ / अत्र 6'2 /

a. मानः - मान honor, respect पुं. 1'1 /

b. अपमानः - अपमान dishonor, disrespect पुं. 1'1 /

मित्रारिपक्षयोः तुल्यः (भवति)

10. मित्रारिपक्षयोः - मित्रारिपक्ष पुं. 6'2 / मित्रं च अरिः च इति मित्रारिः (द्वन्द्वः) / मित्रार्योः पक्षौ मित्रारिपक्षौ (षष्ठी-तत्पुरुषः) /

a. मित्रम् - मित्र friend नपुं. 1'1 /

b. अरिः - अरि enemy पुं. 1'1 /

c. पक्षौ - पक्ष पुं. 1'2 / पक्षः pakṣaḥ [पक्ष-अच्] 1 A wing, pinion; अद्यापि पक्षावपि नोद्भिद्येते K.347; so उद्भिन्नपक्षः fledged; पक्षच्छेदोद्यतं शक्रम् R.4.40;3.42. -2 The feather or feathers on each side of an arrow; अनुसन्ततिपातिनः पटुत्वं दधतः शुद्धिभृतो गृहीतपक्षाः (शराः) Śi.20.11. -3 The flank or side of a man or animal, the shoulder; स्तम्भेरमा उभयपक्षविनीतनिद्राः R.5.72. -4 The side of anything, a flank; वितत्य पक्षद्वयमायतम् Ki.14.31. -5 The wing or flank of an army; सुपर्णपक्षानिलनुन्नपक्षम् (राक्षसराजसैन्यम्) Rām.7.6.69. -6 The half of anything. -7 The half of a lunar month, a fortnight (comprising 15 days; there are two such pakṣas, शुक्लपक्षः the bright or light half, and कृष्ण-तमिस्र-पक्षः the dark half); तमिस्रपक्षेऽपि सह प्रियाभिर्ज्योत्स्नावतो निर्विशति प्रदोषान् R.6.34; Ms.1.66; Y.3.50; सीमा वृद्धिं समायाति शुक्लपक्ष इवोडुराट् Pt.1.92; Mb.3.260.5. -8 (a) A party in general, faction, side; प्रमुदितवरपक्षम् R.6.86; Śi.2.117; तुल्यो मित्रारिपक्षयोः Bg.14.25; R.6.53;18.17. (b) A family, race; रूपान्वितां पक्षवर्ती मनोज्ञां भार्यामयत्नोपगतां लभेत् सः Mb.13.57.40; किं क्रन्दसि दुराक्रन्द स्वपक्षक्षयकारक Pt.4.29. -9 One belonging to any party, a follower, partisan; विष्णुपक्षैः प्रतिच्छन्नैर्न भिद्येतास्य धीर्यथा Bhāg.7.5.7; शत्रुपक्षो भवान् H.1. -10 A class, multitude, host, any number of adherents; as अरिः, मित्रः. -11 One side of an argument, an alternative, one of two cases; पक्षे 'in the other case, on the other hand' पूर्व एवाभवत् पक्षस्तस्मिन्नाभवदुत्तरः R.4.10;14.34. cf. पूर्वपक्ष and उत्तरपक्ष. -12 A case or supposition in general; as in पक्षान्तरे. -13 A point under discussion, a thesis, an argument to be maintained.

-14 The subject of a syllogism or conclusion (the minor term); संदिग्धसाध्य- वान् पक्षः T. S., दधतः शुद्धिभृतो गृहीतपक्षाः Śi.20.11 (where it means 'a feather' also). -15 A symbolical expression for the number 'two'. -16 A bird. -17 A state, condition. -18 The body. -19 A limb of the body. -20 A royal elephant. -21 An army; Mb.2.16.7. -22 A wall. -23 Opposition. -24 Rejoinder, reply. -25 A mass, quantity (when in composition with words meaning 'hair'); केशपक्षः; cf. हस्त. -26 Place, position. -27 A view, notion, idea. -28 The side of an equation in a primary division. -29 The ash-pit of a fire-place. -30 Proximity, neighbourhood. -31 A bracket. -32 Purity, perfection. -33 A house. -34 The sun (according to Sāyaṇa); सा पक्ष्या नव्यमायुर्दधाना Rv.3.53.16.

d. मित्रारिपक्षयोः तुल्यः - not partying with, whether friend or foe, having no partisanship.

सर्वारम्भपरित्यागी (भवति)

11. सर्वारम्भपरित्यागी - सर्वारम्भपरित्यागिन् वि. अत्र पुं. 1'1 / सर्वेषाम्
आरम्भाणाम् परित्यागः अस्य अस्तीति सर्वारम्भपरित्यागी /
a. सर्वेषाम् - सर्व all सर्व. अत्र पुं. 6'3 /
b. आरम्भाणाम् - आरम्भ beginning पुं. 6'3 /
c. परित्यागः - परित्याग forsaking पुं. 1'1 /

सः गुणातीतः उच्यते

12. सः - तत् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /
13. गुणातीतः - गुणातीत वि. अत्र पुं. 1'1 / गुणान् अतीतः इति गुणातीतः /
a. गुणान् - गुण quality पुं. 2'3 /
b. अतीतः - अती (अति+इ)-धातोः क्त-वि. अतीत transcended / अत्र पुं. 1'1 /
14. उच्यते - वच्-धातोः कर्मणि लटि प्र.पु. एक. / वच् वच् परिभाषणे (to speak, to tell, to talk) अदादिः, ०२.००५८ परस्मैपदी, द्विकर्मकः, अनिट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

(यः) He, who is समदुःखसुखः equal with pleasures or griefs स्वस्थः focused in self-knowledge समलोष्टाश्मकाञ्चनः equal with mud, stone or gold तुल्यप्रियाप्रियः has no likes and dislikes धीरः wise तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः equal with hate or praise मानापमानयोः तुल्यः equal with honor or dishonor मित्रारिपक्षयोः तुल्यः not partying with, whether friend or foe, having no partisanship सर्वारम्भपरित्यागी forsakes all beginnings (भवति)
सः such person उच्यते is called गुणातीतः is said to have transcended qualities and qualitativeness.

छन्दोविश्लेषणम्

समदुःखसुखः स्वस्थः (८ अक्षराणि) “सुखः स्व(स्थः)” एतेषां मात्राः १-२-२
समलोष्टाश्मकाञ्चनः (८ अक्षराणि) “श्मकाञ्च” एतेषां मात्राः १-२-१

तुल्यप्रियाप्रियो धीरः (८ अक्षराणि) “प्रियो धी” एतेषां मात्राः १-२-२
तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः (८ अक्षराणि) “त्मसंस्तु” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१४-२४) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

मानापमानयोस्तुल्यः (८ अक्षराणि) “नयोस्तु(ल्य)” एतेषां मात्राः १-२-२
तुल्यो मित्रारिपक्षयोः (८ अक्षराणि) “रिपक्ष” एतेषां मात्राः १-२-१
सर्वारम्भपरित्यागी (८ अक्षराणि) “परित्या” एतेषां मात्राः १-२-२
गुणातीतः स उच्यते (८ अक्षराणि) “स उच्य” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१४-२५) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) Many adjectives mentioned here for a गुणातीतः are the same as mentioned for मे प्रियः भक्तः my darling devotee in द्वादशोऽध्यायः. See

सर्वारम्भपरित्यागी यो मद्वक्तः स मे प्रियः ॥१२-१६॥

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ॥१२-१८॥

तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी ... भक्तिमान्मे प्रियो नरः ॥१२-१९॥

So, his darling devotee is automatically गुणातीतः. Or the way to become गुणातीतः is to become his darling devotee. Or one cannot be his darling devotee, if one is not गुणातीतः.

YouTube video <https://youtu.be/Q-2xjd5BF94>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे १४-२६ मां च योऽव्यभिचारेण + १४-२७ ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहम्

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।

पदच्छेदैः - माम् च यः अव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ।

स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥१४-२६॥

पदच्छेदैः - सः गुणान् समतीत्य एतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥१४-२६॥

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ।

पदच्छेदैः - ब्रह्मणः हि प्रतिष्ठा अहम् अमृतस्य अव्ययस्य च ।

शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥१४-२७॥

पदच्छेदैः - शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्य एकान्तिकस्य च ॥१४-२७॥

वाक्यांशशः विश्लेषणम्

अनुक्र.	कर्तृपदीयाः	कर्मपदीयाः	अन्ये सुबन्ताः	विधेयाः	अव्ययानि	कृदन्ताः	तिङन्ताः
1a	यः	माम्	अव्यभिचारेण भक्तियोगेन		च		सेवते
1b	सः	एतान् गुणान्				समतीत्य	
1c			ब्रह्मभूयाय				कल्पते
2a	अहम्		अमृतस्य अव्ययस्य च ब्रह्मणः	प्रतिष्ठा	हि		(अस्मि)
2b			शाश्वतस्य धर्मस्य च				
2c			एकान्तिकस्य सुखस्य च				

अन्वयशः शब्दाभ्यासाः

यः च माम् अव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते

01.यः - यत् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /

- 02.च - अव्ययम् and
- 03.माम् - अस्मद् सर्व. 2'1 /
- 04.अव्यभिचारेण - अव्यभिचार वि. अत्र पुं. 3'1 / न व्यभिचारः यस्य सः
अव्यभिचारः (बहुव्रीहिः)
a. व्यभिचारः - विगतः अभिचारः यस्मात् सः /
b. अभिचारः - proper conduct
c. व्यभिचारः - corrupt conduct
- 05.भक्तियोगेन - भक्तियोग पुं. 3'1 / भक्त्या योगः इति भक्तियोगः
(तृतीया-तत्पुरुषः)
- 06.सेवते - सेव्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / सेव् षेवँ सेवने (to serve, to devote oneself, practise) भ्वादिः ०१.०५७४ आत्मनेपदी सकर्मकः सेट्
- सः एतान् गुणान् समतीत्य ब्रह्मभूयाय कल्पते
- 07.सः - तत् सर्व. अत्र पुं. 1'1 /
- 08.एतान् - एतद् सर्व. अत्र पुं. 2'3 /
- 09.गुणान् - गुण quality पुं. 2'3 /
- 10.समतीत्य - समती (सम्+अति+इ)-धातोः ल्यबन्तम् / समती 2 P. 1 To go completely beyond. -2 To go through, cross over. -3 To surpass, excel. -4 To avoid. -5 To pass, elapse.
- 11.ब्रह्मभूयाय - ब्रह्मभूय पुं. 4'1 / ब्रह्मणि भूयः इति ब्रह्मभूयः (सप्तमी-तत्पुरुषः)
/
a. ब्रह्मणि - ब्रह्मन् नपुं. 7'1 / ब्रह्मन् *n*. [बृह्-मनिन् नकारस्याकारे ऋतो रत्वम्; cf. Up.4.145.] 1 The Supreme Being, regarded as impersonal and divested of all quality and action; (according to the Vedāntins, Brahman is both the efficient and the material cause of the visible universe, the all-pervading soul and spirit of the universe, the essence from which all created things are produced and into which they are absorbed; अस्ति तावन्नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावं सर्वज्ञं सर्वशक्तिसमन्वितं ब्रह्म Ś. B.); ... यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्ति । तद् विजिज्ञा- सस्व । तद् ब्रह्मेति Tai. Up.3.1; समीभूता दृष्टिस्त्रिभुवनमपि ब्रह्म मनुते Bh.3.84; Ku.3.15; दर्शनं तस्य लाभः स्यात् त्वं हि ब्रह्ममयो निधिः Mb.
b. भूयः - पुं. (?) 1'1 / भूयम् The state of being or becoming; as in ब्रह्मभूयम्; दाशरथिभूयम् Śi.14.81.
- 12.कल्पते - कृप्-धातोः लटि प्र.पु. एक. / कृप् कृप् सामर्थ्ये (to be able) भ्वादिः
(वृतादिः द्युतादिः) ०१.०८६६ आत्मनेपदी अकर्मकः वेट्
- अहम् हि अमृतस्य अव्ययस्य च ब्रह्मणः
- 13.अहम् - अस्मद् सर्व. 1'1 /
- 14.हि - अव्ययम् only
- 15.अमृतस्य - अमृत not dying वि. अत्र नपुं. 6'1 /
- 16.अव्ययस्य - अव्यय imperishable वि. अत्र नपुं. 6'1 /

17. च - अव्ययम् and
18. ब्रह्मणः - ब्रह्मन् नपुं. 6'1 /
- शाश्वतस्य धर्मस्य च
19. शाश्वतस्य - शाश्वत eternal वि. अत्र पुं. 6'1 /
20. धर्मस्य - धर्म righteous conduct पुं. 6'1 /
- एकान्तिकस्य सुखस्य च प्रतिष्ठा (अस्मि)
21. एकान्तिकस्य - एकान्तिक वि. अत्र नपुं. 6'1 / एकस्य अन्तिकम् इति एकान्तिकम्
- a. अन्तिकम् - अन्तिक antika a. [अन्तः सामीप्यम् अस्यास्तीति मत्वथर्यिः ठन्; according to Nir. from आ-नी; अन्तिकं कस्मात् आनीतं भवति सन्निकृष्टत्वात्] 1 Near, proximate (with gen. or abl. P. II.3.34). वैरमन्तिकमासाद्य यः प्रीतिं कर्तुमिच्छति । मृन्मयस्येव भग्नस्य यथा सन्धिर्न विद्यते ॥ Mb.12.139.69. -2 Reaching to the end of, reaching to; नासान्तिक Ms.2.46. -3 Lasting till, until; as far as, up to; षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम् Ms.3.1; ग्रहणान्तिकम् Y.1.36. -कम् Nearness, proximity, vicinity, presence; न त्यजन्ति ममान्तिकम् H.1.43
- b. एकान्तिकम् - a. final, conclusive
22. सुखस्य - सुख happiness नपुं. 6'1 /
23. प्रतिष्ठा - स्त्री. 1'1 / प्रतिष्ठा pratiṣṭhā 1 Resting, remaining, situation, position; धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा Mahānār. Up.; अलसचलिताङ्गुष्ठ- शिरसि प्रतिष्ठा त्वय्यासीत् Śivamhimna.12. अपौरुषेयप्रतिष्ठम् Māl.9; Ś.7.6. -2 A house, residence, home, habitation; अगाधसत्त्वो मगधप्रतिष्ठः R.6.21;14.5. -3 Fixity, stability, strength, permanence, firm basis; अप्रतिष्ठे रघुज्येष्ठे का प्रतिष्ठा कुलस्य नः U.5.25; अत्र खलु मे वंशप्रतिष्ठा Ś.7; वंशः प्रतिष्ठां नीतः K.280; Śi.2.34; असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् Bg.16.8; अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्संनिधौ वैरत्यागः Pātañjala S. -4 Basis, foundation, site; as in गृह- प्रतिष्ठा; लोकस्य नाभिर्जगतः प्रतिष्ठा Mb.12.245.27. -5 A prop, stay, support; (hence) an object of glory, a distinguished ornament; त्यक्ता मया नाम कुलप्रतिष्ठा Ś.6.24; द्वे प्रतिष्ठे कुलस्य नः 3.19; Ku.7.27; Mv.7.21. -6 High position, pre-eminence, high authority; किंप्रमाणमिदं काव्यं का प्रतिष्ठा महात्मनः Rām.7.94.23; मया नात्मप्रतिष्ठार्थिना Mu.2.5. -7 Fame, glory, renown, celebrity; मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः Rām.1.2.15. (= U.2.5.). -8 Installation, inauguration; तं गच्छन्त्यनु ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिष्ठाशया Mu.1.14. -9 Attainment of a desired object, accomplishment, fulfilment (of one's desire); औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा Ś.5.6. -10 Tranquillity, rest, repose. -11 A receptacle. -12 The earth. -13 The consecration of an idol or image; चलाचलेति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमन्दिरम् Bhāg.11.27.13; cf. प्राणप्रतिष्ठा. -14 A limit, boundary. -15 The foot; अहोरात्राणि प्रतिष्ठा Bri. Up.1.1.1. -16 Completion of a vow. -17 A ceremony for obtaining supernatural or magical powers.
24. (अस्मि) - अस्-धातोः लटि उ.पु. एक. / अस् अस् भुवि (to be, to exist) अदादिः, ०२.००६० परस्मैपदी, अकर्मकः, सेट्

अन्वयार्थः Overall Meaning

यः च माम् अव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते - He who serves Me with unwavering devotion

सः एतान् गुणान् समतीत्य ब्रह्मभूयाय कल्पते - he, on transcending the qualitiveness attains Brahman the final beatitude.

अहम् हि प्रतिष्ठा (अस्मि) - I am the repose

अमृतस्य अव्ययस्य च ब्रह्मणः - of the perennial, imperishable Brahman

शाश्वतस्य धर्मस्य च - also of the eternal righteousness

एकान्तिकस्य सुखस्य च - and of the ultimate happiness

छन्दोविश्लेषणम्

मां च योऽव्यभिचारेण (८ अक्षराणि) “भिचारे” एतेषां मात्राः १-२-२
भक्तियोगेन सेवते (८ अक्षराणि) “न सेव” एतेषां मात्राः १-२-१
स गुणान्समतीत्यैतान् (८ अक्षराणि) “मतीत्यै” एतेषां मात्राः १-२-२
ब्रह्मभूयाय कल्पते (८ अक्षराणि) “य कल्प” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१४-२६) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहम् (८ अक्षराणि) “प्रतिष्ठा” एतेषां मात्राः १-२-२
अमृतस्याव्ययस्य च (८ अक्षराणि) “व्ययस्य” एतेषां मात्राः १-२-१
शाश्वतस्य च धर्मस्य (८ अक्षराणि) “च धर्म(स्य)” एतेषां मात्राः १-२-२
सुखस्यैकान्तिकस्य च (८ अक्षराणि) “न्तिकस्य” एतेषां मात्राः १-२-१
अस्मिन् (१४-२७) श्लोके अनुष्टुप्-छन्दः

स्वाध्यायाः Notes of self-study

(१) The thought that भक्तियोगः or भक्तिः should be devoid of व्यभिचारः was also mentioned in मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥१३-१०॥

So, अनन्ययोगः makes भक्तिः अव्यभिचारिणी. Rather अनन्या भक्तिः is अव्यभिचारिणी भक्तिः.

The अव्यभिचारिणी i.e. अनन्या भक्तिः is also detailed in अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ॥ ९-२२ ॥

(२) In शाङ्करभाष्यम् the phrase ब्रह्मभूयाय कल्पते is explained as ब्रह्मभूयाय, भवनं भूयः, ब्रह्मभूयाय ब्रह्मभवनाय मोक्षाय कल्पते समर्थो भवति इत्यर्थः. This thought ब्रह्मभूयाय कल्पते was mentioned earlier also, see स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ ५-२४ ॥

(३) There are three aspects covered in श्लोकः (१४-२६) - (i) अव्यभिचारी भक्तियोगः, i.e. भक्तियोगः devoid of व्यभिचारः (ii) गुणान् समतीत्य transcending

all qualities and qualitiveness (iii) ब्रह्मभूयाय कल्पते attaining the final beatitude.

(४) In श्लोकः (१४-२७) it is stated that अमृतस्य अव्ययस्य च ब्रह्मणः अहम् हि प्रतिष्ठा (अस्मि) - I am the repose of the perennial, imperishable Brahman. So, ब्रह्मभूयः ब्रह्मभवनम् is the same as taking repose in Him.

YouTube video <https://youtu.be/K63LqmKg8Jw>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

॥ ॐ श्रीपरमात्मने नमः ॥
गीताभ्यासे Summary Review of चतुर्दशाध्यायः
=====

Lokmanya Tilak has brought out the summary of the 27 श्लोकाः as

1. श्लोकौ 1+2. A consideration of the diversity of created beings included in Spiritual Knowledge and Worldly Knowledge, having regard to the different constituents ; this too is productive of Release.
2. श्लोकौ 3+4. The परमेश्वरः is the father of all created beings ; and, प्रकृतिः which is dependent on the परमेश्वरः, is their mother.
3. श्लोकाः 5-9. The influence of the सत्त्वम्, रजः, and तमः constituents on the created universe
4. श्लोकाः 10-13. Impossibility of there being only one constituent; the growth of the third constituent by the defeat of the other two ; and, the nature of the growth of each.
5. श्लोकाः 14-18. The result of Action, according to the predominance of any particular constituent, and the state which is obtained after death.
6. श्लोकौ 19+20. The attainment of Release by going beyond the three constituents.
7. श्लोकाः 21-25. A description of the nature and the mode of living of the त्रिगुणातीत (one who has gone beyond the three constituents) given in answer to the question of Arjuna.
8. श्लोकौ 26+27. The acquiring of the त्रिगुणातीत state by solitudinal (एकान्तिक) Devotion, and. the attainment thereafter of the परमेश्वरः, Who is the ultimate resolution of all Release, all religion, and all happiness.

I think that the tabulation as below, presenting a comparative study of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः makes a good, summary, at-a-glance view of श्लोकाः 6-18.

अनुक्र.	गुणप्रकारः →	सत्त्वम्	रजः	तमः
1	Attributes विशेषणानि	प्रकाशकम् अनामयम् (श्लोकः 6)	रागात्मकम् (श्लोकः 7)	मोहनम् (श्लोकः 8)
2	Genesis कारणानि	निर्मलत्वात् (श्लोकः 6)	तृष्णासङ्ग समुद्भवम् (श्लोकः 7)	अज्ञानजम् (श्लोकः 8)

3	Binds by कथं बध्नाति	सुखसङ्गेन ज्ञानसङ्गेन च (श्लोकः 6)	कर्मसङ्गेन (श्लोकः 7)	प्रमादालस्य निद्राभिः (श्लोकः 8)
4	कदा सञ्जयति how and when prospers	सुखे (श्लोकः 9)	कर्मणि (श्लोकः 9)	प्रमादे (श्लोकः 9)
5	विवृद्धे	सत्त्वे विवृद्धे ज्ञानम् अस्मिन् देहे सर्वद्वारेषु प्रकाशः उपजायते (श्लोकः 11)	रजसि विवृद्धे लोभः प्रवृत्तिः आरम्भः कर्मणाम् अशमः स्पृहा एतानि जायन्ते (श्लोकः 12)	तमसि विवृद्धे अप्रकाशः अप्रवृत्तिः च प्रमादः मोहः एव च एतानि जायन्ते (श्लोकः 13)
6	प्रलये	उत्तमविदाम् अमलान् लोकान् प्रतिपद्यते (श्लोकः 14)	कर्मसङ्गिषु जायते (श्लोकः 15)	मूढयोनिषु जायते (श्लोकः 15)
7	कर्मणः फलम्	सात्त्विकं निर्मलम् (श्लोकः 16)	दुःखम् (श्लोकः 16)	अज्ञानम् (श्लोकः 16)
8	(अस्मात्) सञ्जायते	ज्ञानम् (श्लोकः 17)	लोभः (श्लोकः 17)	प्रमादमोहौ भवतः अज्ञानम् (श्लोकः 17)
9	गतिः	ऊर्ध्वम् (श्लोकः 18)	मध्ये (श्लोकः 18)	अधः (श्लोकः 18)

So, alternative summary view of all the 27 श्लोकाः can be -

- श्लोकाः 1 to 5 - relevance of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः with all creation
- श्लोकाः 6 to 18 - comparative study of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः
- श्लोकाः 19 to 27 - all about attaining गुणातीतता.

The title of the अध्यायः is गुणत्रयविभागयोगः.

- गुणत्रयम् means the ensemble of the three qualities सत्त्वम् रजः and तमः,
- विभागयोगः is विभागः+योगः, i.e. study by the perspectives of विभागः analysis and योगः synthesis.

YouTube video <https://youtu.be/0cZcZvuhFSo>

॥ शुभमस्तु ॥

=====

The text can be read and downloaded from my Blog-posts, to which links are as below -

(1) <https://slabhyankar.wordpress.com/2025/02/23/गीता-14/>

(2) [https://study1geetaa2sanskrit.wordpress.com/2025/02/23/गीता-14/\(3\)](https://study1geetaa2sanskrit.wordpress.com/2025/02/23/गीता-14/(3)https://geetaabhyaasa.blogspot.com/2024/12/blog-post.html)

<https://geetaabhyaasa.blogspot.com/2024/12/blog-post.html>

(4) <https://geetaaswaadhyaaya.blogspot.com/2024/12/blog-post.html>

=====

About the author

Mr. S. L. Abhyankar is a 1963 graduate in Mechanical Engineering. He learnt Sanskrit from his father, who was a High School teacher proficient in teaching languages, especially, English, Marathi, Sanskrit, Hindi.

Mr. S. L. Abhyankar likes to promote study of Sanskrit and study of the great treasure of knowledge available in Sanskrit literature, which is all for betterment of life universally and eternally.

He has many blogs and also a YouTube channel, which are all followed globally.

-o-O-o-